

حکومتا هه‌ریما کوردستانی - عیراق
وهزاره‌تا په‌روه‌ردی
په‌قه‌به‌ریا گشتی یا پروگرام و چاپه‌مه‌نیا

مافین مروقی

بو‌پولا ده‌ی ئاماده‌ی و پیشه‌ی

ناماده‌کرن

حه‌مه‌ سالح حه‌مه‌ ئه‌مین
چینه‌ر عه‌لی جو‌لا
د. سالار حه‌مه‌ سور باسیره
وشیار مسته‌فا خال

هاتییه کرمانجیکرن ژ لای

قیس صباح حمید
کروان مصطفی مصطفی
فواز عبدالقهار عبدالله
کاظم سلمان عبدالله
سفر اسماعیل عبدالله
إبراهیم خالد محمود

پیداچوونا زمانی

محمد عبدالله أحمد

پیداچوونا زانستی

لشکر حاجی محمد طاهر

سہریہ رشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید
سہریہ رشتی ہونہری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تایپکرن: سعد محمد شریف صالح
دیزاین: عدنان احمد خالد
بہرگ: زاگروں محمود عرب
جیبہ جیکرنا بزارہ کرنا ہونہری: عدنان احمد خالد

پشکا ئىكى

مىژوويا مافى مرقى

تهوهري ئىكى

كورتىپەكا دىرۆكى:

ل پەيدابوونا جفاكى مروقاتىي ودرکهفتنا تيگههين ملكداريى وبهروژهوهندى ودهستهلاتى، ههفركى. وشهروپيكدادانان دهستپيكر و دوو جهنگين شهريين جيهانى ژى لى پەيدابوون، وان ههردو جهنگان کارساتين مهزن يين وەسا ژى پەيدابوون کو ب مليونان كهسان گيانى خو ژ دەستدا ههزى ئاقل دارين جيهانى ههست ب وان پيشيلكارين مهزن كرن كو دژى مروقى ومروقاتىي دهاتنه كرن ودهينه كرن، ب تاييهت د دەمى شهر ونه ئاراميان دا، لهورا پيکولا دانانا سيسته مهكى وەسا كر كو راددهكى بو وان پيشيلكاريان ب دانن..... ب وان ئه گهران هزر ل دانانا چهند بنه مايه كان كر ههتا مافى تاكه كهسى وخه لكى سقىل وپين شهرنه كهر بهيته پاراستن وسوزا پيگيري بوونا دهستهلات داران ژى ب وان بنه مايين سهرهكى ودر بگرن.

سالآ (١٢١٥)، خه لكى ئينگلته را به لگه نامه ك ب فه رمانه واپين خودا بوو موهر كرن كو چهند مافه كين مروقى تيدا ديار كريبوون، ئه و پهيما نامه ب (ماگنا كارتا)^(١) ئانكو (پهيما نا مه زن) يا به رنياس بوو.

دچه رخی (رينيسانسى) ژى دا، ل ئه وروپا كومه كا زهلامين زانا وهونه رمه ند وهه ژى پەيدابوون، هزره كا وەسا يا گرنگ دارشت كو سه رجه م مروقا يه تى هژاند ورۆله كى مه زن دريخوشكرن وگه شه ييدان وچه سپاندنا مافى مروقى ژى دا ديت.

---

(١) سالآ (١٢١٥) دهسهلاتا پاشايهتى ل ئينگلته را زور لاوازبوو ب تاييهتى پشتى پشكداريكرنا ئينگلته را دشهري خاج بهرستان دا وتيکشكاندنا كه نيسا كاسوليكي ئهف كاره بوويه ئه گهرى نه رازيبوونى دنافه را خانه دانان وسويارچاكاندا، ژلايه كى ديترفه ئاكنجيين باژيران دژى دهسهلاتا پاشاى رابوون ونه چار كره پهيما نامه كى دگهل ئيمزا بكن ب نافى (ماگنا كارتا = پهيما نا مه زن)، ئه و پهيما ن ژ (٦٢) بهندان پتيكهات بوو، ژوان بهندان: ريخستنا باجى زيندان نه كرن چ كهسان بهرى كو ياسا ريكي بدهت دستيورمه دان دكاروبارين دادگه هان دا هه ردهمى پاشايي پيگيره نه بيت ب وئ ياسايي بو خانه دانان ودره به كان هه يه دژى وى ب راوهستن.

ساللا (۱۶۴۲)، (لۆليقهر كرومىل)^(۱) سەرکردايەتيا شۆرەشەكا بورجوازى يا ديموكراتى ل ئىنگلتەرا دكر وپاشا (شارلى ئىكى) ژناقبر وپەرلەمانەك پىك ئىنا، وى پەرلەمانى د ساللا (۱۶۸۹) دا چەند بنەمايەككىن وەسادارشتن كو ئارمانجا وى كىمكرنا دەسھەلاتا پاشاتىي وپشتەقانىكرنا ئازادىيىن كەساتى بوو، ھەر دوى سەردەمى دا فەيلەسوفەكى مەزن ب ناقي (جۆن لۆك) پەيدا بوو، بوچوون ونقىسىن ئىن خۇ دسى خالان دا كۆ مكرىنە:

۱-ياسايىن سروسىتى، بى جودا ھيا رەگەز، ئايىن.... ھتد، درىكا ھش وپىران قە، ب رىكا ئەزموونان وھەستىن مە دەيتە نياسىن.

۲-دانانا بەنداتىي (بەنياتى) ب كارەكى نەرەوا.

۳-ھەمى كەس بۇ پاراستنا ژيان و ئازادىي د ماف و ئەركان دا وەك ھەقن.

راگەھاندنا سەربەخۇيا ئەمريكا، ل (۴) ئ تىرمەھا (۱۷۷۶ز) دا، بۇ ئىكەمىن جارداكوكى ل راستىيەكى دەيتە كرن كو مروڤ ژ دايكبوونا وان قە دىەكسانن وخودايى مەزن ھندەك مافىن بنەجھ پى دايىنە، وەك مافى ژيانى، وئازادىي، وگەريان ل دويڤ بەختەوهرىي، حكوومەت ژى ژپىخەمەت د دەستقەئىنانا فان مافان دا ھاتىنە دروستكرن.سىزەدە ويلايەتان ژ ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكى دەستوورى بنەرتى خۇ گوھورى وھەشتىن دى ژى ئەو راگەھاندنا مافى مروڤى دئىخستەن سەر دەستوورى دەقەرئىن خۇ، ھەمىان مافىن تاكەكەسى ب گرنگى (داناي نە) و دبىژن ئەقە ئازادىيىن سەرەتايىن مەدەنىنە (سقىل).

---

(۱) سىياسەتمەدارەكى ئىنگلىزى و ئەندام پەرلەمان بوو وسەرکردايەتيا بزاڤەكا بەرھنگارىي دكر دژى پاشا، ل ساللا (۱۶۴۲) شەرى نافخويى ئىنگلتەرا دناقبرەرا پشتەقانىن پاشاى ولايەنگرىن پەرلەمانى دەستپىكر و ل ساللا (۱۶۴۵) ب سەرۇكاتيا (لۆليقهر كرومىل) سەرکەفتەكا مەزن ب دەستقەئىنا.

شۆره‌شا فرەنسا ل تیرمه‌ها (۱۷۸۹) سەرهلدا بوو. د مه‌ها ته‌باخا هه‌مان سال دا جقاتا گهل (په‌رله‌مان) هاته‌ دامه‌زاندن. ئەه‌ق جقاتی مفا ژه‌ردو نموونین بریتانیا و ئەمریکا د بیاقی مافی مروقی دا وەرگرت، ژبلی هندئ مفايه‌کی زور زی ژ (به‌ر هه‌مین) هه‌ر سی هزره‌مەندین فرەنسی (جان جاک رو‌سو^(۱)، فولتیر^(۲)، مونتسکیو^(۳)) وەرگرت. ئەه‌ق جقاتی مافی مروقی وه‌ه‌قوه‌ لاتیبوونی ب (۱۷) به‌ندان راگه‌هاند د سالاً (۱۷۹۱) زی دا ئیخستی یه‌ دناف ده‌ستووری فرەنسادا.

ریکه‌فتنناما (لاهای) سالاً (۱۸۹۹)، ئەو راگه‌هاندن و ریکه‌فتننامه‌ ب خوفا گرتن کو پیدقی یه‌ د ده‌می شه‌ران دا به‌ینه‌ په‌یره‌وکر، ژوانا ریکه‌فتنناما لهای (۱۸۸۹) وریکه‌فتنناما (۱۹۰۷) یاتایبه‌ت ب ب ده‌می شه‌رانقه، ژ شیوازین ریکه‌ختنا خه‌لکی وب کارنه‌ئینانا چه‌کین کومکوژ وقه‌ده‌غه‌کرنا وان وچه‌وانیا سهره‌ده‌ریا شه‌ره‌که‌ران وپارستنا گیانی هه‌قوه‌لاتیین سقیل وده‌زگه‌هین مه‌ده‌نی.

ئەو ریکه‌فتننامه‌ گریدایه‌ ب پاراستنا مافی مروقی قه‌ د ده‌می شه‌ر وپیکداداناندا، به‌حسی پاراستنا ئیخسیر وبریندان دکه‌ت، د سالاً (۱۹۰۷) ده‌ستکاری د ده‌قی ریکه‌فتنامی داکریه‌ وگرنگیه‌کا زیده‌تر ب بریندارین شه‌ران

---

(۱) جان جاک رو‌سو: (۱۷۱۲ — ۱۷۷۸) نفیسه‌ره‌کی فرەنسی یه‌ وپه‌رتووک دبیا قین فه‌سه‌لفه‌ وکۆمه‌لایه‌تی داناینه، تیدا به‌حسی چاکیا مروقی کریه‌ وداخازا فه‌گه‌ریانئ بۆ سروشتی دکه‌ت ژبه‌ره‌ه‌مین وی (په‌یمانا کومالایه‌تی، ئەمیل، دانپیدان) بنه‌مایین هزر وبریین وی کاریگه‌ریا خو دشۆره‌شا فرەنسی دا هه‌بوو.

(۲) فولتیر: (فرانسوا ماری ئەرواس) (۱۶۹۴ — ۱۷۷۸) ژدایک بووی پاریسه، نفیسه‌ره‌کی بلیمه‌تی فرەنسی یه‌ سه‌ره‌کردایه‌تیا بزافا فه‌سه‌لفا ماتریالی کریه‌ و به‌ر هنگاری ده‌سه‌لاتا ئایینی و مه‌ده‌نی بوویه‌ وره‌خنه‌ لی گرتی یه‌. شعر و میژوو و شانۆ ونامه‌ لیگه‌وه‌ژرین وه‌ه‌سه‌فه‌ نفیسی یه‌.

(۳) مونتسکیو: (۱۶۸۹ — ۱۷۷۵) ژمه‌زنه‌ هزره‌مەندین فرەنسی یه‌ په‌رتووکا (گیانی یاسایان) ژ مه‌زنترین به‌ره‌ه‌می وی یه‌ کو تیدا داکوکی ل سه‌ر جودا کرنا ده‌سه‌لاتا (یاسادانان، جیبه‌جیکر، دادوهری) کریه‌. مونتسکیو ژ بیخه‌مه‌ت دابینکرنا نازادی و دادوهری، داخاکر ب شیوازی سیسته‌می ئینگلیزی یی سه‌رده‌می کو مونتسکیو ب باشتترین جوړین هوکمی دزانی، پاشا وته‌خا نۆرستوکران وته‌خا گشتی هه‌فیشکیا هوکمی بکه‌ن.

و ئىخسىر وخەلكى سقىلى وئ دا. ول دويىف داۋى ساللا ۱۹۴۹) ل جنىف ل سەر چوار خالىن گرنگ رېكەفتن، ئەوۋى پاراستنا بريندارين شەران، ئىخسىر، جەين پىروۋز، جەين مەدەنى.

پروۋتوكۇلەك بۇقەدەغەكرنا ب كارئينانا گازين ژەھراوى وماددين بەكتريولۇۋى، كوب ئامرازى شەرى درندانە ددانا، ل جنىف ئىمزاكر.

راھىنان

- د دەمى ھەردو شەرىن جىھانى وشەر وپىكدانين دى دا، مافى تاكە كەسى وەكو پىدقى دەھتە پاراستن؟
- كوشتن وكافلكارىي ھەر سقىلەك قەدگرت؟
- بۇ راگرتنا كافلكارى وئەو نەرەوايىن دژى جەين پىروزدكر، چ ھاتىە كرن؟
- ژبلى دەولەتتىن زيان قىكەفتى لايەنى دىتر ل سەر نەرەوايەتيا شەرى نەرازيبووينە؟

تەۋەرى دوۋى

قۇناغىن پاراستنا مافىن مرقۇى:

پاراستنا مافى مرقۇى، ل دويىف پىشكەفتن و بەرەف پىششەجوونا جقاكى مرقۇاتىن، ئەف قۇناغە ب خۇقە دىتىنە: قۇناغا رەۋشت و تىتالان، قۇناغا ياسايى، قۇناغا دەستوورى، قۇناغا نىقەدەولەتى.

قۇناغا رەۋشت و تىتالان:

دشىن بىژىن، مافى مرقۇى ب شىۋى رەۋشت و تىتالان دناف جقاكى داھە بوۋىە، ئەۋزى ب ئەگەرئ نەبوونا ياسايا نقىساكى. د بىنەرەت دا ژى تىتال ژ دوو بىنەمايىن سەرەكى پىك دەيت:

ئىك: بىنەمايى ماددى، پىكھاتى يە ژدووبارەكرنا كرىارەكى يان نەكرنا كرىارەكى دىبىافەكى دياركرى دا.

دوو: بىنەمايى مەعنەۋى، پىكھاتىە ژ باۋەرنىنان ب كرن يان نەكرنا كارەكى كو پىگىرى بوون پىقە پىدقى يە.

دكەقن دا جقاك ژ چەند خىزانەكان پىكھات بوو، لەۋرا كى ژ وانا خودان دەسەلەت وھىز بايە، فەرمانيىن ۋى ژلايى خەلكى قە جھى ياسايا ئەقرو دگرت. رويدانا ھەرگىرەكە جقاكى دا ئاراستە ۋى دكروئەۋى ژى برىارا خۆل سەرددا ئىدى كەسى ژى بۆ ۋى نەبوو بەرھىنگارىا برىارا ۋى بىت... د دويىف دا ئەو خودان دەسەلەت بوو دھۆز وخىلى دا، نافى سەرۆك ھۆز يان سەرۆك خىل لى دانايە... پىشتى چاندىن پەيداۋوۋى وب رىقەبەرنا ھۆكارىن بەرھەمئىنانى، زال دەستان (متسلط) ل دويىف تىتالان جقاكى خۆب رىقەدەر وزىدەتر ھزرل بەروژەۋەندىيىن خۆدكر ژبەر ژەۋەندىا خەلكى دىتر. ژبەر قى چەندى جقاكى ۋى سەردەمى

د ئه نجام دا دوو چينين سهرهكى تيدا سهرهلدان، ئه وژى چينا بهندان وچينا
ئورستوكراتى بوون، يائيكي نزمترین و يا دووئ بلندترین چين بوو. دناقبه را قان
دووچينان دا زيده وكييم چينين ديتر سهرهلداينه، ئه وان ژى ل دويف دوپرى
ونيزيك ياوان ل دهسه لاتى هاتينه جوداكرن، وهكو كه سهكى ب جهرگ وژيهاى كو
ريقه بهرئ كارين وان بيت يان ب رينا ژن وژنخوازي پويته پيدايت.

ئانكو قوناغا تيتالان قوناغه كه تيدا ماف ب ريكا تيتالان قه دهاتنه پاراستن
وهيشتا ياسايا نفيسكى دوى دهى دا نه بوو، بهلى ئه قه ژى وئ ناگه هينيت كو
پشتى پهدابوونا ياسايا نفيسكى تيتال ب تهمامى رولئ وئ نه مابيت، بگره ههتا
نهول هندهك جهان تيتالان رولئ خوئى هه دقئ بياقى دا.

دقئ قوناغى دا، ئه گهر نه بيژين هه مى ماف دپيشلكرى نه، ئانكو كييمترین
مافى مروقى تيدا دپاراستينه، چونكى بهردهوام ماف بو خودان هيژابوويه. هه رب
وى حوكمى چقاك دوى دهى دا چينا يه تيه كا گه لهك ئاشكرا ياپيغه ديار بوويه.
بهند نزمترین ويبارترین چين بوو، وئهوئن كو دنازاد بوون ژى سيفهتا
هه قوه لاتيبوونى هه بايه چه ند مافهك وان هه بووينه، وهك: مافى ژيانى، مافى
ملكداريى، مافى پيكنينا خيژانى، مافى هه بوونا بهندان، بهلكو وهك تيتالهك
دپاراستى وديپيره وكرينه، لهورا هه ر پيشلكرنه كا قان مافان گه لهك ب ساناهى
وئاسايى بوويه. د دويف دا ژبه ر پيشقه چوونا مه دهنه تى و ب دروستبوونا
دهوله تى وبه رفره هبوونا چقاكى وداهيانا توماركرنى، نفيسين ب شيوهكى ساده
هاته گورئ، پاشى ياسايى سهرهلدا كو رهوش و تيتال ب ئيك ژيديرين وئ دهينه
هژمارتن.

پاھینان

- مەرەم ژ رەشت و تیتالان چی یه؟
- ئەرئ رەشت و تیتال ژیدەرەکه ژ ژیدەرئین یاسایی دەینە هژمارتن؟ دشین نمونهک ژ وی لایی قە بزانی؟
- ئەرئ مروقی هەر ژ که قندا یاسایا نقیسی هه بوویه؟ ئەگەر نه بیت بوچی؟
- ئەرئ جفاکین سەرەتایی ب چ شیوهکی ب ریقه دچوون؟
- ئەرئ تیتال شیابوون ب شیوهکی دادپەر وەرانه مافی مروقی ب پاریزیت؟
- ب قی شیوهیی جفاکی وی سەردەمی چ جفاکەك بوویه؟ مەرەم پی ئەقەیه (فرەچین بوویه یان چەوا؟)

قۇناغا ياسايى:

ب پيشقه چوونا مەدەنىيەت، و پېكھاتنا دەولەت، ياسا ژلايى دەولەت قە ھاتە دانان و ب ياسايىن نفيسكى ھاتنە نياسين. دەستپىكى دانانا ياسايى ب تنى ناف بوو، چونكى دەستكارى دتيتالين كەقندا نەدھاتەكرن ب تنى دنقيسان. وھوسا وەلى ھات كو ل دويىف ھوكمين وى خەلكى خو پيشه گرېدەن. ياسايا ھامورابى ل عىراق وياسايىن ئولونى ل يونانى وياسايا دوازده تابلويىن رۇمانيان نمونا وان جوړه ياسايانن. ھامورابى كو نيزىكى دوو ھزار سالان بەرى زايىنى پاشايى بابل بوويە، ياسايا وى ل سەر بەرەكى نەخشاندى يە وب ياسايەكا كەفن دھيۋە دانان. ئەو ياسا نفيسينا تيتالين بەر بەلاقين سەردەمىن خو بوويە وبەھسى مەسەلېن: سزادان، (دەسكەفتين، (امتيازات)) كار بەدەستان، گريبەستين كرين وفرۇتنى، قەگوھاستنا كەل وپەلان، وەكالت، قەر، دەست بەسەردا گرتن، مەسلا بەنداتيى، وخيزانى كرىە. دەر كەفتن وبجھئنانا ياسايى پىنگافەكا گرنگ بوو ژروى ديار كرن وپشتەفانىكرنا مافى مروقى، ئەگەر دەستپىكى داب شيوەكى سادە ژى بيت بەلى دگەشەكرنەكا بەردوام دابوويە ھەتا گەھشتى يە وى ئاستى كو نھو تېدا.

راھىنان

- ب پەيدابوونا نفيسينى وبەرفرەھبوون وگەشەكرنا جفاكان دقيا وان چ تىشتەك بو رېكخستنى كرابايە؟
- ئەوى پروگرامى چ ناف بو دانان؟
- ھامورابى كى بوويە؟ و چ كرىە؟
- ئەرى ياسايا ھامورابى وئەو ياسايىن ديتەر ژى كو دوان دەمان دا ئەقېن ل دويقرا ھاتين، مافى مروقى ب باشى دپاراست؟ ئەگەر نە بوچى؟

قۇناغا دەستوورى:

ژ پېخەمەت زېدەتر رېڭخستنا پەيوەندىيىن مرۇقى و جفاكى، ياسا پېشقەچوو و دەستوور ژى پەيدا بوو، كو ب ژېدەرى ياسايى دەينە ھۇمارتن د دولەتى دا، و ژ كۆمەكا بنەمايىن ياسايى يىن گشتگير پېكدەيت و جوړى سېستەمى دەولەتى دياردكەت، بسپوريا دەسھەلاتا (ياسادانان، ب جىھئنان، دادوهرى) وسەربخو بوونا ھەر ئىك ژوانا وجودا بوونا وان ژئىك دوو، ئازادىيىن كەسى وئەرك ومافىن وانا دەستنىشان دكەت.

ھەر جفاكەكى دەولەت ھەبىت، ئەفجا قەبارى وى دەولەتى ھەر چەندىت، بۇ رېڭخستنا پەيوەندىا پېدقى ب رىيان وياسان دىت، ھەر ئەفەزى بوويە ئەگەرى سەرھلانا زانستى دەستوورى... پەيھا دەستوور د بنەرەت دا پەيھەكا لاتىنيە ب رامانا فەرمانا ئىمبراتورىن رۇما دەيت، دزمانى ئىنگلىزى وفرەنسى ژى دا دبېژنى (Constitution). ود زمانى كوردى دا دبېژنى (دەستوور) وب چەند شىوھەكان دەيتە پېناسەكرن.

ب قى رەنگى پەيوەندىەكا تەمام دناقبەرا دەستوورى و مافى مرۇقى دا ھەيە، چونكى ژ لايەكى قە دەستوور ژېدەرى ياسايانە و مافا دەستەبەردكەت ودياريزىت و دكەتە مافى دەستوورى، ژ لايەكى دى ژى قە دناف ياساياندا دەيتە بنەجھكرن، كو ئەفە وى دگەھىنيت پېشلىكرنا ھەر ئىك ژ وان مافان، ئەگەر دەسھەلات ژى بيت پېشلىكرنەكا دەستوورى دەيتە دانان. ھەر د وى چارچوقەيى ژى دا د پرانيا وەلاتان دا مەرجهكى دەستوورى يى وەسا دادنن ھەتا د دەمى گوھورىن وچاكرنا بەندىن دەستووران دا ب ھىچ شىوھەكى دەستكاريا وان مافان ناھيتەكرن وژى كىم ناكەن.

ھەردەھەمان بىياف دا، دوان وەلاتان دا دادگەھەکا بلند ب نافی (دادگەھا بلندا دەستوور) ى ھەيە، ئەو دادگەھ چاقدىريا جىبەجىكرنا دەستوورى وپاراستنا وان مافان دكەت كو تىدا ھاتىنە، و دەسھەلاتا ھەلوشاندن وژناقبرنا ھەرياسا ورئىسايەك سەرە دەرييەك زى ھەيەكوب بەرۇقاژيا وان بىت.

دەستوور خودانى چەند گرنگىيەكايە، ژوانان:-

۱- دانانا سنۆرەكى بۇ دەسھەلاتان (ياسادانان، ب جھئىنان، دادوھرى) و جوداكرنا وان ژھەقدو.

۲- دەستوور ژىدەرەكە بۇ سەر جەم ياسايان.

۳- دياركرنا دەسھەلاتا ھەريئىك ژدە سھەلاتىن لىسەرى ديار.

۴- دەستوور زامەنى (مسۆگەر كرنەكا) ياساييە بۇ نازادىيىن گشتى ومافىن كەسان.

۵- دەستوور زامانى (مسۆگەر كرنەكا) پىشكداربوونا ھەمى كومەللىن سىياسى دكەت د بىرئىقەبرنا دەولەتتىدا.

ژبەر كو بەندىن دەستوورى دەولەتتىدا، خودانى پىرۇزى وگرنگىە كا مەزن، پىدقىيە بجۆرەكى بەيئە دارشتن كۆ پرانيا مافان مسۆگەر بكەن وببىتە پالپىشتەكى مەزن بۇ چەسپاندنا وان، ئەوژى وەدكەت پىشتراستى و ئارامى لدەف جفاكى دروستبىت، وترسا كەسىن جفاكى زى ژ خوارنا مافىن وان ژلايى دەسھەلاتى قە نەمىنىت.

راھینان

- نهۆ ھەر دەولەتەکی یاسایەکا بنەرەتیا خو ھەیه، چ د بیژنە وی یاسایا بنەرەتی؟
- ئەو دەستووری کو دبیتە ستوینا برێقەبرنا دەولەتی، ب وان یاسایان ئەم دشیین چ بدەستقە بینین؟
- ھەمی دەولەت پەیرەوا دەستووری خو دکەن؟
- ئەو دەولەتا دەستووری خو پەیرەو دکەت ورێزی لی بگریت، چ دەولەتەکە؟
- ئەری تو دبیزی دەستور دئیکەم جاردا ب وی جووری بیت وەك بەحس ژئ ھاتیە کرن؟ ئانکو دەستەلاتداران پیگیری پی دکر؟
- قوناغا دەستووری و قوناغا یاسایی کیژ وان ب پیشکەفتیتەر دەیتە دانان؟ بوچی؟
- دەستور ژ لای دەولەتی قە بەیتە دانان باشە؟ یان ژ لای ئەندامین ھەلبژارتی ژ لای گەلی قە؟
- گرنگترین ماف دەستووری دا کیژە؟

قۇناغا نىف دەولەتى:-

ئەگەر مافى مەرۇقى د قۇناغا دەستوورى دا جەھى خۇ د بەندىن دەستوورى دا كرىيت لى د قى قۇناغىدا ب رىكا چەندىن پەيماننامە و رىككەفتنامىن نىف دەولەتتە موركەكا نىف دەولەتى پىقە ھاتە دانان.

د قى قۇناغىدا چەندىن كومبوون و كونفرانس دناقبەرا وەلاتاندا ھاتە گرېدان، ھندەك ژوان بۇ چارەسەريا كىشە وگرفتىن وان ھندەكىن د يىزى بۇ جەگرتنا ياساين نىف دەولەتى و ئىمزاكرنا رىككەفتنامىن تايبەت ب مافى مەرۇقى قە ژ وانا: ئىمزاكرنا پەيماننامەيەكى بۇ نەھىلانا بەنداتىي، نەھىلانا بازىرگانىكرنا ب ماددىن بىھۆشكەر، كەمە تەپەسەران، رىككەفتناما تايبەت ب مافىن مەدنى و سىياسى، پاراستنا ملكدارىا پىشەسازى وئەدەبى وھونەرى، نەھىلانا جوداھيا ژنان... ھتە. ھەرەوسا پىشتى نەمانا كۆمەلا گەلان، رىكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى ل سالا (۱۹۴۵) وەك رىكخراوەكا نىف دەولەتى ھاتە دامەزراندن، كو پىسەرکەفتیانە شىايە ھەتا ئاستەكى باش گرنگىي ب پىرسىن مافىن مەرۇقى بدەت و ب رىكا كاركرنى پىرسىيىن مافى مەرۇقى بنەجە بکەت.

تەۋەرى سىي

نەتەۋىن ئىكگرتى ۋە مافىن مەۋقى:

پشتى ھەلبوونا چرىسكا شەرى جىھانىي دوۋى وشكەستنا كۆمەلە گەلان د پاراستنا ئاشتيا جىھانى و پىكىئىنانا پەيوەندىيەكا ئاسايى و دوۋىر ژ شەرى دناقبەرا دەولەتاندا، بۇ ئىكەم جار (فرانكلىن د. روزفيلت) ئ سەرۋكى ئەمىرىكا، ناڧى نەتەۋىن ئىكگرتى ئىنا، دوۋى راگەھاندنىدا كو ۲۶ حكومەتان تىدا سۆزدان بەردەوام بن د شەرىدا ھەمبەر ھىزىن "تەۋەرى" ى (مەھور)ى.

كۆمەلە گشتى يا نەتەۋىن ئىكگرتى

د دەمى كونگرئ نەتەۋىن ئىكگرتى ل (۲۵ — ۲۶ نىسانا ۱۹۴۵) ئ ل سانفرانىسىسكو ھاتىيە گرېدان (۵۰) دەولەتان پشكدارى د دانانا بەلگەناما (مىثاق) ويدا كر، ئەۋزى لدويف وان پىشنىيازىن نوينەرېن ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا، ل تەباخا (ئاب — ۱۹۴۴) ئ كرىوون. ل رۇژا (۲۶) خىزىرانا (۱۹۴۵) ئ، ھەر (۵۰) دەولەت وپۇلندا، كو نوينەرېن خۇ د كۆنگرئ دامەزراندنى دا دانابوو، ئىمزاكر، ب ڧى رەنگى بوونە (۵۱) دەولەت...

قەبارئ نەتەۋىن ئىكگرتى، ل رۇژا (۲۴) ئ چرىا ئىكى (۱۹۴۵) ئ ب ڧەرمى ھاتە نىاسىن، ئەۋزى پشتى كو ھەر ئىك ژ ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ڧرەنسا وويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا وپرانىا وەلاتىن دىزى ئىمزا يا خۇ لسەر كرى.

دېښگوټنا به لگه ناما وېدا کو ب دےستوورئ نەتەوېن ئېکگرتی دهیتە نیاسین هاتیە: "نەم گەل ونەتەوېن ئېکگرتی سوژئ ددەین بەرەبابېن (جیل) ین داہاتی ژ شەرو وکارەساتان بپاریژین، دەهەمان بیافئژیدا پەیمانی نوی دکەینە فە و باوەریبوونامە ب ماف وب وئ کو زەلام وژن ونەتەوہ ب مەزن وبچوکیکن خوڤە، مافی وەکەهف و وەکی ئیک هەیه"

سالنە ژ ی ل (۲۴) ئ چریا ئیکی، ب وئ هەلکەفتی دەهەمی جیہانیدا ئاھەنگ دەینە سازکرن.. نھۆ هژمارا ئەندامین نەتەوېن ئېکگرتی گەهشتیہ (۱۹۱) دەولەتان. ئەفی ریکخراوا نیف دەولەتی، دگەل چەندی نارمانجین خو، دوو نارمانجین سەرەکی هەنە:

۱- ئاشتیەک لسەر بنیاتئ وەکەهفی دناقبەرا گەلان ومافی چارەنقیسی وان دا دانیت.

۲- بی جوداھیکرنا رەگەز، زمان، ئایین، رەنگ، یان نەتەوہ، مافی مروڤی بەیتە چەسپاندن.

نەتەوېن ئېکگرتی د (۱۹۴۸/۱۲/۱۰) یدا، جارناما جیہانیا مافین مروڤی، د (۳۰) بەندان دا راکەھاند، کو ئەف مافە بخوڤە گرتبوون: (مافی ژیانئ، سەرەستی، سلامەتیا کەسی، وەکەهفی بەرامبەر یاسایئ، دویرکەفتن ژگرتنا بی ئەگەر، دادگەھکرنا ئاشکرا، ئازادییا هاتن وچوئئ، مافی پەنابرنئ بو هەر وەلاتەکی، مافی رەگەزنامئ، هەفژینی، ملکداری، مافی دەربرینی، پشکداربوون د رڤقەبرنا وەلاتیدا، ئازادییا دەنگدانئ وخو هەلبژاردنئ.

سالآ (۱۹۴۹) ئ ل باژیرئ (جنیف) ئ ریککەفتنامەکا تایبەت ب چاواتیا پاراستنا مافین مروڤی د دەمئ شەراندە هاتە ئیمزاکرن کو گرنگترین خالین وئ پیکهاتیبوون ژ: پارستنا "بریندارین شەران، ئیخسیر، جھین پیروژ وجھین

سقىل (مدنى) "ئەف خالە پشتى دەستكارىكرنا رېككەفتناما (لاھى) يا سالا (۱۸۹۹) ھاتن، كو گرېداينە ب پاراستنا مافىن مروقى فە، لدەمى شەر و شوران دا بەھسى پاراستنا ئىخسىر وبرينداران دكەت.

د دويىف دا زى ل سالا (۱۹۵۵ — ۱۹۶۶)، ئەندامىن رېكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى پىكگوھورينا ھزر و بىران وفەكۆلىنېن تىرو بەرفرەھ لدۆر مافىن مەدەنى و سىياسى و رەوشەنبىرى و كۆمەلەيەتى كرن، ھەتا ل ۱۹۶۶/۱۲/۱۶ ئى دوو رېككەفتنامىن جودا و پروتۆكولەكا ب ھەز ورازىبوون ھاتە راگەھاندن، رېككەفتناما ئىكى يا تايبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى و ژ (۵۳) بەندان پىكھاتىيە، و (۱۲۴) دەولەتان ئىمزا كرىيە و پىگىريا خۆزى پىقە راگەھاندىيە... ئەف رېككەفتنامە گازى وەلاتان دكەت بۇ دانانا رى و شىوازىن گونجاي ژ پىخەمەت پاراستنا وان كەمە نەتەوۈ وئايىن ورەگەزىن، د چارچوقى وەلاتىن واندا دژىن. ب رىكا چەند بەندەكىن رېككەفتنامى، نەتەوېن ئىكگرتى "كومىتا مافىن مروقى" بۇ چاقدىرى و بىجھىنانا رېككەفتنامى پىككىننايە و وەرگرتنا سكالايىن ھەقۇەلاتىن وان دەولەتىن كو رېككەفتنامە و پروتۆكولېن ب ئارەز و ئىمزاكرى، پى سپاردىيە.

رېككەفتناما دوو، ياتايبەتە ب مافىن ئابوورى و كۆمەلەياتى و رەوشەنبىرى فە، ژ دىباجەكى و (۳۰) بەندان پىكھاتىيە، كو بەھس ژ (مافى كاركرنى وئاستى باش ژىاريى، دادوۋرى دەستكەفتنا كارىدا، مافى خىزان وزاروكان دىبافىن پاراستن و پەرۋەردە و فېركرنىدا... ھتد دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى دەستەبەرگرن، و بىجھىنانا مافىن مروقى وئازادىيىن بىنەرەتپىن وى، وەك ئارمانجەكا سەرەكى دياركرىنە. وەلاتان ب دەستەبەرگرن و پاراستنا وانقە پىگىر دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى چەندىن دەزگايىن تايبەتى بۇ بىرقەبىرنا كاروبارىن خۇ ھەنە كو پىكھاتىنە ژ:

ا- جقاتا ئىمناھىيى (ئاسايشى).

ب- كۆمەلە گىشتى

ج- چقاتا ئابوورى و كۆمەلەتى.

د- دادگەھا داديا نىف دەولەتى.

ه- رېكخراوا كارى نىف دەولەتى.

و- چقاتا سپاردان (مجلس الوصايا).

كو كۆمەلەكا لىژنان ھەنە، پىكھاتىنە ژ:

لىژنا گەشەپىدانا بەردەوام، لىژنا مافىن مروقى، لىژنا گەشەپىدانا كۆمەلەتەتى، لىژنا پىگەھاندانا ژنان، لىژنا نەھىلانا گونەھبارىيى و دادپەرۋەيا جىھانى، لىژنا زانستى و تەكنولوژيا، و لىژنا كۆمەلەن مروقى. بۇ چەسپاندانا بىنەمايىن مافىن مروقى، نەتەۋىن ئىكگرتى ب چەند ئاراستەكان كاردەكت:

ئىك: بەلەفكرنا راگەھاندن و بىنەما وراسپاردىن مافىن مروقى، بۇ نموونە:

- جارىناما جىھانىيا مافىن مروقى (۱۹۴۸) ئ.
- راگەھاندانا مافىن زارۋكان (۱۹۵۹) ئ.
- راگەھاندانا سەربخۇ پىدانا گەلان (۱۹۶۰) ئ.
- راگەھاندانا نەتەۋىن ئىكگرتى بۇ ژناقبرنا جودا ھىكرنى (۱۹۶۳) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا جودا ھىكرنى دژى ژنى (۱۹۶۷) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا برساتىيى (۱۹۷۴) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا مافى گەشەكرنى (۱۹۸۶) ئ.
- راگەھاندانا پاراستنا كەمەنەتەوان (الاقليات) (۱۹۹۲) ئ.
- راگەھاندانا كۆنگرى نىف دەولەتى بۇ ژناقبرنا توندردەۋى وجوداھىكرنى (۲۰۰۱) ئ.

دوو: دارشتن و پەسەندکړنا چەندین پەیماننامان و ریککهفتنامین نیف دەوله‌تی دبیاځی مافین مروځیدا، کو وه‌لات دقین ب ئیمزا وپەسەندکړنن خو دناف دەستوور و یاسایین خۆدا جهی وان بکەن، ژوانا:

• ریککهفتناما ژنافبرنا کۆمکوژیی (۱۹۴۸) ئ.

• ریککهفتناما جنیف (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما قەدەغەکړنا بازرگانیکرنا ب مروځان (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما مافین سیاسیین ژنی (۱۹۵۲) ئ.

• ریککهفتناما مافین مەدەنی و سیاسی (۱۹۶۶) ئ.

• ریککهفتناما مافین ئابووری ورەوشەنبیری وکۆمەلایەتی (۱۹۶۶) ئ.

ل ئاستی هەریمین نافخوویی دبواری مافین مروځیدا، وەرارکرنەکا بەرچاڤ هەیه، چەندین پەیماننامین هەریمی وکیشوهری کاردکەن بۆ پاراستنا دەستەبەرکړنا مافین مروځی وهک: هەردوو ریککهفتنامین ئەوروپا وئەمریکا بۆ مافین مروځی. نەتەوین ئیکگرتی وهک ریکخراوهکا نیف دەوله‌تی رۆله‌کی مەزن د نیف دەوله‌تیکرنا مافین مروځیدا هەبوو، ب ریکا ریکخستن و بەره‌فکړنا ریککهفتنامین نیف دەوله‌تیین تایبەت د فی بواری و پیکئینانا دەرگەهین تایبەت ب چاڤدیریکرنا مافین مروځی د گشت دەرځەرین جیهانیدا .

سی: سەرپەرشتیکرنا هیژا ناشتی پاریز و دەستیوهردان دکاروبارین نافخوویین دەوله‌تان دال دەمی پيشيلکړنا مافین مروځی.

پشتی ئەو گوهورینین مەزن یین کو د بیاځی پەيوه‌ندیین نیف دەوله‌تیدا هاتینه گۆری، نەتەوین ئیکگرتی شیا بسەرکهفتیانە سەرپەرشتیا هیژا ناشتیاریز بکەت دچەندین دەوله‌تین جودادا ب مەرەما نەهیلانا شەران وپاراستنا خەلکین سځیل ژ دەستدریژی وپیشیلکړنن مافین وان، هەروەسا ل دەمی پیشيلکړنا ب

مەترسى يا مافىن مروقى، نەتەوین ئىكگرتى رى دایه خو دەستىوهردانى د
كاروبارین نافخوین دەوله تاندا بکەت خو ئەگەر پیدفی بكارئینانا هیزیزی کر بو
راگرتنا پیشیلکاریان، وهکی بریارا (٦٨٨) ئ لسا (١٩٩١) ئ یاتایبەت ب عیراقى قە.

تەۋەرى چارى

ساخلەتتەن مافىن مرقۇى:

مافىن مرقۇى چەند ساخلەتتەن دياركرى ھەنە. ئەقۇن ل خارى ديارترين
ساخلەتتەن مافىن مرقۇىنە:

۱- مافىن مرقۇى ناھىنە كرپن و فروتن، نەخەلاتەكە زى كەسەكى دابىتتە،
بەلكى ملكى مرقۇقاتىيە ب ساخلەتتە مرقۇقبوونى قە گرېدايە، مافىن مرقۇى
بۇ ھەركەسەكى مافەكى رەسەنە وپقە گرېدايە.

۲- مافىن مرقۇى خۇب خۇ مافى ھەر كەسەكىيە بى گوھ بدەينە: رەنگ، رەسەن،
ئايىن، رەگەز، ھزروبيرىن سىياسى، يان بىكى كۆمەلەيتە... ھتە. ئەم ھەمى ب
سەربەستى و ۋەكەفەشى و ۋەكى ئىك دسەفەرازيى و مافاندا ژدايكبووينە، دقۇ
راستىيدا زى ئانكو مافىن مرقۇى د شىۋەى و ناۋەرۇكىدا مافەكى جىھانىيە.

۳- نابىت ب ھىچ رەنگەكى ژ مافىن مرقۇى بەيتە كىمكرن، چونكى بۇ كەسى
نىنە ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت كەسەكى دى ژوان مافان بى بەھربەكتە، خۇ
ئەگەر ياسايا ۋەلاتەكى زى دان ب وان مافان نەدانىت و پىشلىبەكتە، ژ نرخی
وان كىم ناكەت، پىشلىكرنا مافان نەبوونا وان ناگەھىنىت.

۴- مافىن مرقۇى يەكەيەكا پىكشە گرېدايە وناھىتە ژىكشەكرن، چونكى مافىن
مرقۇى چ مافىن مەدەنى بن يان سىياسى يان مافىن ئابوورى و كۆمەلەيتە بن،
ھەمى پىكشە ئىك ئىكە پىكدىنن.

۵- مافىن مرقۇى دبەرەف پىششە چوونەكا بەردەوام دانە ويا ب ئەزۇكيا (أنايه)
مرقۇى قە گرېدايە، چونكى پىدفا مرقۇى ژ روپى مادى و مەعنە وىقە د
ۋەرارەكا بەردەوامدايە، ئەفەزى وئ دگەھىنىت كو ئەرك و ماف زى د ۋەرارى
دابن و ببىتە فاكتەرەك بۇ پۆلىنكرنا چەندىن مافىن دىتر. دى شىن بىژرىن:
مافىن مرقۇى ستوينا ھەفپشكىا جفاكى و شارستانىيەتتەن جۇراو جۇرە.

٦- فېڤرکړنا مافى مروقى کارهکى زورئ گرنگه، چونكى ب شپوهيهکى سهرهکى

رولئ لى بورين و دادوهري يا ناف جفاک ودهزگه هان دا ب گشتى دبينن.

٧- مافى مروقى وهکى خو نامينيتهفه، بهردهوام دوهرارئ دايه ههتا گههشتيه

نهوئ چهندئ کو تنئ گرنگى يى ب مافى تاكى نادهت، بهلکى مافى نابورى و

کومه لايهتي زى فه دگريت، کو ب بهرهبابئ دوويئ دهيتيه نياسين. مافى

جفاکى زى وهکى مافى گهشهکرن و وهرارو سهقاى پافر وئاستى يا جيهانى

بهرهبابئ سيبئ يه.

٨- مافى مروقى پهيوهندي يهکا ب هيژ پيکفه گریدهت ب جوړهکى پيشفهبرنا

هر نيکى ژ مافان ل سهرحسابا نيکى دى مهحاله، مافى مروقى جا چ مه دهنى

و سياسى يان نابوورى و جفاکى و رهوشهنبيرى بن، مافى ل گهل نيک وهک

ههفن ومهحاله ژ نيک جودابکهن و دهولت زى ب ديف ياسايى کارهکى بکهت

هاوهلاتى ب مسوگهرى خوشى يى ژ مافين خو وهربرگرن. راستى يا وئ زى کو

مافى مروف نيک نيکه ژيک نهبرينه، نهتهوين يهگگرتى نيکبينه ژ پيکا وان

نهرکين جوړا و جوړين تشتا نيک لا دکهنهفه کو گریداى بن ب مافى مروقى

فه، بگره د وان پرويان فه داکوکى يى ل سهر نهوئ دکهن، کو بهلگهنامهکا

مافى مروقى نينه نيک نيکه و پيکفه گریدانا مافى مروف نيک لانهکته. د

راگههاندنا کونگرئ جيهانى يى مافى مروقى دا کو ل ماوئ (١٤ - ٢٥) ئ

خزيرانا (١٩٩٣) دا ل (قيهنا) گریدای هاتى يه (گشت مافين مروقى نيک نيکه

پيکفه گریداينه و ژ نيک دوو ناهينه ژنيک جوداکرن،

پشکا دووی
پۆلینکرنا مافین مروقی

پۆلینكرنا مافىن مروقى

ژبەر وئ چەندئ كو مروڤ جەمسەرئ ھەمى مافانە وسەر جەمئ وان مافان ژى
ژ پىخەمەت بەرژدەندى يا وى دايە و ب پىقەرەكى ژى كو مافى مروقى ل قۇناغا
گەشەكرنئ دا ب چەندىن قۇناغىن جودادا دەر بازبويە و دگەل ئايدلۇژيان
وھزرىن جودادا رېكاخۇ گرتىيە. كەفتى يە بن كارىگەرى يا سىياسى وئابوورى و
ياساى و ئايىن و كۆمەلەيتى و بىروباوھران، لەورا چەندىن جۇر ژ كۆمەلەين مافى
بۇ دەستە بەرو پىشچاف كرىنە، كو ھەر ئىككى پىكھات و نىشانىن تايبەتەن خۇ ھەنە
ئەوژى پىگھە مافى مروقى پىكدەينن ئەو مافى مروقى پىقەرە بنەرەتى يى ژيانا
گونجاي و مەدەنىيە و ئارمانجا وى ھەر پىشكەفتناكا جقاكى يەژى ل وى كوژى يى
بەرچاف قە مافى مروقى ب چەندىن شىواز و جۇران پۆلەن كرىيە، د قىرەدا تنى
مافىن مەدەنى و سىياسى و جقاكى و ئابوورى ورەوشەنبىرى دئ ئىخىنە بەرچاف.

تهوهري ئىكى

ماڧىن مەدەنى وسىاسى :

ئەو جۆره ماڧن كو ب ماڧىن كلاسكى بەر نىاسن ب چار چوڧى دەستە بەركرنا ئازادى و ماڧى تاكه كهسى و رىڭرتن ژ دەستىوه ردانا حكومەتى و چالاكىيىن مروڧى قەدكۆلن؟ ب ئەگەرى گرنكى وكارىگەرى ياوان دئاڧاكرا مروڧى وپىكىئىنانا جڧاكى مەدەنى، دچەندىن پەيمان ورىكهفتنامىن نيڧ دەولەتى دا جەئ وان بو قەكرىيە وپىگەهئ جىهانى ونيڧ دەولەتى بو دياركرىە، پەيمانناما ماڧىن مەدەنى و سىاسى يا سالا (۱۹۶۶) كو ژ لايى نەتەوڧن ئىكگرتى قە پەسەندكرىيە گرنكترىنى يا وئ پەيمانئ كو دڧىت دەولەت بجەبىنن ولفان رىكىن خارى ژى پىڭىربن:

ا- ئەنجامدانا چاكسازى يا ياساى و دەستوورى .

ب- پەيداكرا زەمىنە يەكئ بو مروڧى هەتا سكاللا وشكاپىتان رابگەهينن هەتا ئەگەر پىشلىكا رو شكايەت لىكرن يىن دەولەتى و دەزگەهين وئ ژى بن. قەكۆلن و دىتنا سكالان ژى دەزگەهەكئ دادەورى يى گونجاي و ياساى يى دادپەروەرى يى وەسا بو دابىن ومسؤگەربكەن هەتا هەر برىارەكا دادگەهئ كو د بەرژەوہندىا سكاللا كەرى دا دەر بىخيت بجەبىنن.

جىدبىت دڧىرە دا ئاماژئ بو ھىلن گشتيىن وان ماڧان بكەين.

۱- ماڧى گەل و نەتەوا د دياركرنا چارە نڧىس ومڧادىتن د بكارئىنانا ئازادانە ياسەرۈەت وسامانئ سروشتى.

۲- ماڧى ژيانئ دڧىت درڧيا ياساى دا بەيتە پاراستن وكەس ژى لى بى بەھر نەبىت.

۳- قەدەغەكرنا ئەشكەنچەدانئ ونازارگەھاندنا لەشئ مروڧى وسزايىن گران و كەرامەتاوى نەھىتە شكاندن.

- ۴- قەدەغەكرنا بەنداتیي وکار پیکرنا نارەوا ب مرؤفی قە.
  - ۵- پاراستنا باری ئاسایشا کەسایەتی یا مرؤفی وقەدەغەكرنا گرتنا نارەوا.
  - ۶- د بەرامبەر یاسایی ودەستەلاتا دادوەری دا وەك هەقبن.
  - ۷- ئازادی یا ھزر و بیری ئاینی.
  - ۸- پیکئینانا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی وئەندام بوون دناڤدا.
  - ۹- مافی خیزانی و هەقزینی یی.
- ئەف مافین خاری نموونا چەند مافین سیاسی نە:

ئیک: مافی دروستكرنا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی:

مافی بیرورا و دەربرینی ئیکە ژ مافین بنەرەتیین مرؤفی ، پیقەرەکە ژ پیقەرین دیموکراتیا ھەر سیستەمەکی سیاسی مافی بیرورا و دەر برینی تنی ب ئارمانج نینە، بەلکی ھۆکارەکە ژ پیقەمەت بەرژەوہندیین گشتی ھەول ددەت بۆ چارەسەری یا جفاکی و دەزگەھ و دەربرینیین جودا و وەرار و پێشکەفتنا وان، چونکی مافی بیروراو دەر برینی گازیكرن نینە بەلکی مەرچەکی بجەئینانا جفاکەکی ئازادە. ئەگەر بیاڤی ب ساناھی بۆ وەرگرتنا زورترا پیزانیان نە پەیدابیت ئەقجا مافی رادەربرنی ژى نابیت، دڤیت تشتەکی بزانییت ئانکو پیزانیین ل دەف بن ھەتا باری سەرنج و رایەکا وەسا ژلایى تەقە مسۆگەر بکەت کو ئارمانجەتە بەرژەوہندی یا گشتی و بلندكرنا ئاستی جفاکی بیت ئەقجا ژ ڤی بیاڤی قەباخڤیت مافی ئازادی یا ھزر و بیریان سی ئاستان قە دگريت: گەریان لدویف راستی یی، کۆمكرنا پیزانیان، کۆمكرنا پیزانیان ل سەر ڤی بیاڤی، ھزركرن وب عەقلیكرنی دابگەھیتە ئەنجام وئەقجا بۆچوونا خو دەربری.

دشئىن بئىژىن ئازادى يا بىرورا و دەربرىنى بىيىتە ئەگەرئ سەرهلاندا كارەكى دى ئەوژى د دروستبوونا كۆمەلەن و رېكخراوئىن سىياسى دا ب ديار دەرەكەقئىت لەورا پىدقئىيە مەرۇف ب حەزا خۇ وان كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەلبىژىرىت كو مەرەما وى بن، ب بەروفاژى ھندەك ژوان رېكخراوئىن سىياسى د وەلاتەكىدا دەستھەلات ب چەندىن رېككىن نەدورست كەفتىيە دەست خەلكى نە چار دكەن بچنە دناف رېكخستنىن وان دا ئازادى رامانا بەرفرەھا خۇ ژگەلەك لايەنان فە دگىرىت، ئىك ژوان لايەنان مافى دامەزراندنا كۆمەلە و رېكخراوئىن سىياسى نە. كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ژ پىخەمەت ب ئەنجام گەھاندنا چالاكىيىن سىياسىيىن گرئىدايى ب كىشىن سىياسى دەيتە گۆرى. يا ئاشكرايە پىرانى يا وەلاتىن دونيايى جودانە، لەورا چىدبىت خەلكى سەرب ھەر ھزرەكى كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسىيىن تايىبەت بخۇفە ھەبن.

راھىنان

- ۱- مەرەم ژ كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى چىيە؟
- ۲- ئەرى كۆمەلەك يان رېكخراوئىن سىياسى كەسەك بىتىنى دى دامەزىرىنىت؟
- ۳- ئەرى يا سايەكا دياركرى بۇ دامەزراندنا كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەيە؟
- ۴- چىدبىت نەتەوھەيەكى يان ئاينەكى يان تەخەيەكى زىدەتر ژ رېكخراوئىن سىياسى ھەيىت؟
- ۵- دىياندايە ياسا رېكى بۇ دامەزراندنا رېكخراوئىن سىياسى بدەت كو كوشتن وكافلكارىي و شەرو تىكدانان بەلەف بکەت، يان پىروپاكدنى بۇ مەرەمەكا ژ وى بابەتى بکەت؟

دوو: مافی هه لېږاردنې:

گشت دهسته لاتدارين جيهانې سيسته مې ريښه برنا وان هه ر چاوابيت دانپېدانې ب وئ چهندي دكهن كو ((گهل ژېدهري دهسته لاتې يه)). بهري كو ريژا ئاكنجيپن باژيره كي يان دهقه ره كي ب رادي نهو نه بوون، بو نمونه ل يونانا كهفن ل جهه كي نه سينا يا پايته خت هه مې نهو كه سين بو دهنگدانې ديار دكرن كوم دكرنه قه و دهر باره ي كيشا گرېدايي ب باژيري وان قه بيرو بوچوونين وان وهر دگرتن. بهلي دقې سهرده مې نه قرودا كو هه م هژمارا ئاكنجيان و هه م هژمارا دهنگدهران زيده بوويه وبهردهوام ل زيده بووني ژي دايه و هه م چارچوفي بياقي دهسته لاتې هند بهر فره بوويه كومكرنا وان ئاكنجيان و ئيكلاكرا وئ كيشي و برياردان و زانينا

به شداريكرن ل هه لېږاردنا مافه كي ئاسايي يي هه مې هه ف وه لاتيانه

داخازين وان مه حاله، له ورا هه ر وه لاته ك ب دويڤ ياسا و دهستوري هژمارا ئاكنجيپن خو بو هه ر چهند هزار كه سا نوينه رهك دهستنيشان دكر بهري سهروكي هوژي يان شاهي وه لاتي نوينه ريښ خو دهستنيشان دكرن بو كه سي ژي چينه دبوو ژ بريارا وي دهر بكه فيت، هه تا كار گه هشتيه هه لېږاردنا ئاشكرا و پاشي ب ريكا دهنگدانا نهيني. دهسپيكي ل پرانيا وه لاتان تني كه سهك دهستنيشان دكر كو دگوتي زهلامې ماقويل، مافي دهنگدانې هه بوو.

د دویقدا ب ئەگەرئ پيشكهفتنا جفاكى و وەرارا وى ل گەلەك وەلاتان كۆمەل و
 رېكخراوین سیاسى و كۆمەلایەتى و روشنبیری هاتنە گۆرئ و ئەو مافە بۆ
 سەرجه م نیرین وەلاتى كو ژ ژییەكى دیاركرى دابن مسۆگەركر، هەتا دەمەكى درێژ
 رەگەزئ مئ لئ بئ بەهركرن. ئەگەرچ نھو د پرانیا وەلاتین دونیایئ دا ئەو مافە بۆ
 مێیان ژى مسۆگەركرى یە، بەلئ ھەولدان بۆ بدەستفەئینانا مافئ دەنگدانئ و
 جوداھى نەكرن دگەل نیران دا د سەرانسەرى دونیایئ دا بەردەوامە و كرى یە
 ئەركەكئ سەرەكى یئ پرانیا رېكخراوین مروؤى و سیاسى.

گەلەك ژ زانایین قى بیاقى ھەلبژاردنان ب مافەكئ مەدەنى و سیاسى یئ
 ھەقوەلاتى دادنن كو سەربەست بیت د كارئینانئیدا، ب رامانەكا دى ھەلبژاردن و
 دەنگدان دبن چ جۆرە گفاشتناندا نەبیت و ب چ شیوەكى زۆرى یئ تیدا بكارنەئینن.
 دەربارەى ھەلبژاردنان سئ بیردۆز ھەنە:

ئێك: بیردۆزا مافئ كەسایەتى:

ھزرغانین قئ رېبازئ وەسا ھزر دكەن كو ھەلبژاردن مافەكئ تاكە كەسى یە ب
 پېقەرئ ھەف وەلاتیئ، مافئ ھەف وەلاتیبوونئ وەك ئێك مسوگەر دكەت، لەورا
 چێنا بیت كەسئ لئ بئ بەھر بکەن ئانكو مافئ ھەلبژاردنئ مافەكئ ئارەزو مەندانە یە،
 لەورا دشیئ پشكداریئ بکەت یان پشكداریئ نەكەت.

دوو: بیردۆزا وەزیفی:

ھندەكین دى وەسا ھزر دكەن ھەلبژاردن ئەركە نە مافە، ئەقەزى وەدكەت كو
 مروؤف نەچار ببیت ل سەر پشكداربوونئ د ھەمان دەم ژى دا دبیتە ئەگەرەك بۆ
 سنوركرنا ئازادى یا وان وبئ بەھركرنا ھەقوەلاتیان ژ ئازادى یا مافئ پشكداربوونئ
 یان نەپشكداربوونئ.

سى: بىردۆزۈ ياساي:

ھەقالبەندىن قى بىردۆزۈ ۋەسا ھىزدەكەن ھەلبىزاردن دەستەھلاتەكا ياسايىيە ۋە ياسا بۇ دەنگ دەران مەسۇگەردەكەت ۋە مەرج ۋە شىۋە ۋە رىكخستى ب ياسايى دكەت، ئانكو ب دەستەھلاتەكرنا ياسايا ھەلبىزاردى. ھەلبىزاردن د بەرژەۋەندا جقاكى دا يە نەيا تاكە كەسى. نافەرۋەك ۋە مەرجىن بكارئىنانى ب دىف ياسايى ۋە شىۋەيەكى ۋەك ھەف بۇ سەرچەم دەنگدەران دابىن دكەت بى كورىكى ب دەنە كەسەكى كۆب دويىف دلى خۇ نافەرۋەكى يان مەرجىن ۋى بگوھۆرىت.

راھىيان

- ۱- ژى پەيوەندى ب ھەلبىزاردان قە ھەيە؟
- ۲- تو ھەلبىزاردنا ب ماف يان ئەركى تاكەكەسى ددانى؟ بەلگى تە چىيە بۇ بەرسقاتە؟
- ۳- ھەلبىزاردن نىشاندا دىموكراتى يى يە؟ بۇچوونا خۇ روھن بكە.
- ۴- شىۋىن ھەلبىزاردان چنە؟
- ۵- ئەگەر ھەلبىزاردن ئەرك بىت، دەنگدەر د پشكدارىكرن ۋە نە پشكدارىكرنى دەھەلبىزاردان دا ئازاد دبىت؟ قەكۆلىنى لسەر بەرسقا خۇ بكە.
- ۶- ب بۇچوونا تە ب ئەرك كرنا ھەلبىزاردان ئازادى يا تاكە كەسى بەرتەنگ دكەت يان نە؟ نمونان بۇ بەرسقا خۇ بىنە.

سى: مافى خۇنىشادانان:

ئىك ژمافىن مەدەنى وسىياسىن مرۇقى، دەربرىنا نەرازیبوونى یان خۇشىی یه،
نەرازیبوون یان خۇشى، ب چەند شیوازان دەھتتە دەربرىن ئىك ژوان خۇنىشادانە..

نمونە خۇنىشاندانین هیمن

خۇنىشادان مافەكى سیاسى یى مرۇقى یه، بۆ دەربرىنا نەرازیبوونى یان
بجهئینانا ئارمانجهكى کۆمهلهک یان چەند کۆمهل بکاردئینن.. بهلى کو بۆ
نەرازیبوونى بیت پیدقیه بهراهیکى چەند هەولدان بۆ چارەسەرى یا وی کیشی
کرىن و هەمی ریکین یاسایى ب کارئینابن و بى هیقى بین کو چ ریکهک نەمان،
پاشى پەنایى بۆ خۇنىشادانى ببەن.

نمونە خۇنىشادانەكى کوندوتیژی تیدا بکارهاتیه

خۇنىشادان د پىرانيا دەولەتتىن جىھانى دا ب حەزا خۇ ناگەن، بەلكى ب دويىف
ياسا و مولەت وەرگرتنى ژ دەولەتى خۇنىشادانا دكەن، ئەگەر وەسا نەبۇو ئەفجا
دويرىنە دەولەت ب سەرپىچىكرنەكا ياساى ل قەلەم بدەت، چونكى مافى
خۇنىشادانى مافەكى رەھايى نىنە دا ھەر كەسەك رابىيت و سەرىخۇ دەست پى
بكەت، لەورا گەلەك جاران د خۇنىشانداناندا تىكدان پەيدا دبىت و مافى كەسانىن
دى دەيتە پىشلىكرن... پىدقىيە ئەو كەسىن داخازا مولەتا خۇنىشادانى دكەن،
ليژنا سەرىپەرشت بن و ب روھن و ئاشكراى مە بەستا خۇنىشادانى رابگەھىنن و
رىك و جەئى خۇ ژى ديار بكەن وژى نەدەرگەفن. پىدقىيە دەولەت ژى مولەتى ب
ساناھى بدەتى و ئھا ھۇسا ئەركى ئاسايش و پۇلىسان پاراستنا خۇنىشاندەران و
خۇنىشادانى يە دقئىت گرتن و راھىلانا وان نەبىت.

دەولەت ھەنە رىكى بۇ كەسى نادەن خۇنىشادانى دژى وى بكەن لەورا گەلەك
جاران د بن سىبەرا رژىمىن دكتاتورى دا لايەنن ھەفر ك خۇنىشادانى ب
شېوھىەكى نەينى رادگەھىنن، چونكى دەربرپنا نارەزايى د رىكا خۇنىشادانى دا
قەدەغەيە، د وى دەمى دا شەرو پىكدادان دناق بەرا خۇنىشادەران و پۇلىساندا
پەيدا دبىن ھندەك جاران چەك ژى دەيتە بكارئىنان و كارەساتىن مەزن لى
پەيدادبىن.

پاھىنان

- تە پشكدارى د چ خۇنىشادانادا كرىه؟
- تە پى خۇشە ب زۆرى تە بىخنە دناف رىزىن خۇنىشاداناندا؟
- ھەمى دەولەت رى ددەن نەرازى بوون درىكا خۇنىشاداناندا بەينە كرن؟
- ئەگەر كومەلەك يان رىكخراوہكا سىياسى كىشەك دگەل لايەنەك يان دەزگەھەكى دا ھەبىت، دىيىن ئىكسەر خۇنىشادانى بکەت؟
- ئەگەر نە، تو كىش رىكى نىشاددەى؟
- مەرجە ھەر خۇنىشادانەك سىياسى بىت؟
- كەس ژ ھەوہ پشكدارى د خۇنىشانداكى دا كرىه و دەستەلەتداريىن وى باژىرى پى ئاگەھدار نەكرىن؟
- دژىر سىبەرا دەولەتتىن دكتاتورى دا، ئەرى رى دايە بەرھنگاران خۇ نىشادانان دژى رژىمىن وان بکەن؟ ئەگەر نە، دوى دەمى دا دى چ پویدەت؟

چار: مافى پەنابەرىي:

ھەر ژ كەقن دا خەلك ژ پىخەمت پاراستا خو، نەچار دېوون ژوولاتى خو ب رەقن و پەنايى بۇ دەولەتەكا ھەقسوى يان ھەر دەولەتەكا دى بېەن ھەردوو جەنگىن جىھانى و جەنگىن بەرى وان ژى كىشەكا وەسا ئىنايە گۆرى، د جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى دا بەندەك بۇ تەر خانكر.

رۆژانە خەلكى بېياراب جھىلانا وولاتى خو ددان. ھندەك ژ وان ژ ترساندا، ژ ژيانا خو و خىزانان خو دترسيان. ھندەكىن دى ژى ب نەچارى ژبەر بارى نەو كەقيا كۆمەلايەتى يان ئابورى مل دايە پەنا بەرى يى. گرنگترين مافى ھەقپشك دناقبەرا سەرجم پەنابەران و داخازكەرىن پەنا بەرىي و كوچبەران و ئەوين ھاتىنە مشەختكرن ل نافخۇدا ب زورى، مافى وەكەقى يى وب ئيك چاف تەماشەدكەت.

پەنابەر ژ ئەنجامى كەم خەمى يى و خۇقەدزينا حكومەتىن وان ژ پاراستنا مافى وان يى (مرؤقايەتى يى) د رەقن ھندەك ژوان حكومەتان ئەو ب خو پيشلكاريان دكەن، ھندەكىن دى ژى شيانا بەرھەنگارى يا رويدانىن وان پيشلكاريان نينە. دگەل ئەوئ ژى دا حكومەت و راگەھاندىن دچەند لايەكىن ئەقى دونيايى دا، پەنابەران وەك گرفت و بگرە ((تيرۆريست)) نيشاددەن و ھەندەكىن دى ژى ب رەقيايىن ژ دەستى تيرۆرى، يان پيشلىكاريين نەھەموا ريپن مافى مرؤقى دزانن.

ھەتا نھو زىدەتر ژ ۱۴۰ حكومەتان، ريكەفتناما سالا (۱۹۵۱) ئ يا نەتەوھيپن ئيكگرى يا تايبەت ب بارى پەنابەرىي قە كو ب (ريكەفتناما پەنابەرى يى) ناڤكرىيە و ئيمزا كرينە. ئەقى ريكەفتنامى پيناسەك بۇ پەنابەران دانايە و ھەمى ل سەر ريكەفتينە. ئەو ژى ((پەنابەر كەسەكە ژ دەرڤەى وولاتى خو دژيت ب ئەگەرى ناسناما وى و بىروباوهرين وى، د وولاتى خو دا راستى گەلەك پيشلىكارى د مافين وى دا دھينە كرن.

نەشىن بۇ ۋەلاتى خۇ ۋەگەرنەۋە، چۈنكى دەستەھلەندارېن ۋەلاتى ۋى نەشىن يان نەشىن پاراستىنى لى بىكەن)).

پەنابەر د ۋەگەريانا ۋى دا بۇ ۋەلاتى ۋى، رەنگە روى ب روى تەپە سەريى بىت، لەورا نابىت پەنابەر ب زۆرى بۇ ۋەلاتى ۋى بېيتە زفراندن، ئەۋە مافەكى ۋى يى سەرەكى يە خۇ ئەگەر كەسەكى زى مافى پەنابەرى يى نە دابىتى رېكخراۋېن مافى مروۋى رازى نابن ب زۆرى بزفرىنە ۋە بۇ ۋەلاتى ۋى، چۈنكى دىت مەترسى يا زىندانكرنى ۋ ئەشكەنچەدانى ۋل سىدارەدانى ھەبىت.

پەنابەر زى ۋەكى ھەر مروۋەكى دى گشت مافى مروۋايتە يى ھەيە زىدەى ۋى ۋەك پەنابەرەكى زى مافەكى دى ھەيە، ژ وانا:-

- نابىت جوداھى يا ۋى بېيتە كرن دگەل ئاكنجىين ۋى ۋەلاتى.
- سەربەستى يانە پەيرەۋا ئايىنى خۇ بىكەت.
- بەلگەنامە ۋ ناسنامە ۋ پاسپورتا ۋى بېيتە پاراستن.
- مافى كاركرنى ھەبىت.
- جەئى ھەۋاندنى ۋ فيركرنى ۋ ھەۋارھاتنا ۋى بۇ بېيتە دابىنكرن.
- بە ئەگەرئ ھاتنا ۋى يا نەياساى نەھىتە غرامەكرن.
- سەربەستى يا ھاتن ۋ چوونى ھەبىت.
- رېكخراۋېن نىف دەۋلەتى، بۇ بدەستەھلەننا مافى پەنابەرى، دوپات دگەن لسەر:
- رى ل كەسى نەھىتە گرتن بچىتە ۋەلاتەكى داخازا پەنابەرى بىكەت.
- ب دادۋەرى سەردەرەكا دياركرى دگەل پەنا بەرىن خۇ بىكەت.
- نەھىنە گرتن، تنى ئەگەر ب تاۋانەكا دياركرى نەھاتىتە گونەھباركرن.
- بشىن پەيوەندى يى ب خىزان ۋ پارىزەر ۋ كەسەكى كو ب كاري ۋەرگىرانى رابىت بىكەن، ئەۋ رېكخراۋېن كو كاران بۇ بساناھى دكەت، ۋەك ((كۆمسيونا بلندا كاروبارىن پەنابەرىن سەرب نەتەۋېن ئىكگرتى ۋە)).

ماڤىن بىنەرەتتەيىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى و رەوشەنبىرى، وەك كاركرن و
فەربوون و ھارىكارىيىن كۆمەلەيەتى يىن وان دپاراستى بن.

جارناما جىھانى يا مافى مرؤفى د بىرگا (۱)ى بەندى (۱۴)يدا دىيىت:

((ھەر كەسەكى كو ژ تەپەسەركرنى رەفى بىت، مافى پەنابرنى يان پىكول بۇ
پەنابرنە ولەتەكى دى ھەيە)) چونكى ھەر كەسەكى داخازا پەنابرى بىكەت،
رەنگە ب راستى پەنابەربىت، لەورا دڤىت ھەمى ماڤىن پەنابەرى ھەبن، بىتنى
ئەگەر پەنابەر نەبوونا وى لى ئاشكەرابۇو.

پىدڤىيە چارەسەرىيەكا بەردەوام بۇ مرؤفى پەنابەر بىيىن، چارەسەرى ژى
رەنگە ب تىكەلبۇون و خۇ گونجاندنى دگەل خەلكى ئەوى ولەتتى يى پەنا بۇ بىرى،
يان د ولەتەكى دى دا ئاكنجى بىت يان ب ھەزا خۇ ڤەگەرەتەڤە بۇ ولەتتى خۇ. بۇ
ئەڤا داوى يى، ئانكو ڤەگەراندنا وى ب ھەزا وى بىت، سەر بلندى و رىزگرتنەكا
تەمام ل مافى مرؤفى بگريت، چونكى مېژوووى يا سەلماندى، نە ئارامى يا ھەر
ولەتەكى ول خەلكى وى دكەت جارەكا دى ژى بىرڤنەڤە.

كوچبەر (مشەختبوى) كىيە؟

ھەمى ئەو كەسىن ژولەتتىن خۇ درەڤن وپەنايى دىن بۇ ولەتەكى دى، ھەر بىتنى
ژبەر ترسى و ئەشكەنجەدانى و كوشتنى نىنە، بەلكو خەلكەك ھەيە بۇ باشكرنا
ژيارا خۇ و مال و زارۆكىن خۇ ئاوارەدىن. ب كورتى يا وى كەسانەك كو ژ جەھكى
دچىتە جەھكى دى. دبىت ژ بەر ترسى يان برسىي يان مسۆگەركرنا ئارامى يى و
سەلامەتى يا وى و خىزانا خۇ نەچار كرىن كو مشەخت بىن. دبىت ژى تىكەلبۇونەك
ژ وان ھوكران پالداىت ڤان جورى كەسان دىيىتنى كۆچبەر (پەنابەر).

كوچبەرى زى ۋەكى ھەر مەرۋقەكى دى مافىن مەرۋقايەتتى ھەنە ۋەك مافى ژيانى، بى ئەگەر نەھىتە گرتن ۋ ئەشكەنچەدان ۋ ژيانەكا ھەزى مەرۋقى بۇ وان ھەيە. چەند پېشەرەككىن ياساين نىف دەولەتى ۋەسا ھەنە بەھسى مافى كرىكارىن كوچبەر دكەن. ۋەك رېكەفتناما رېكخراۋا كارى نىف دەولەتى. د (۱) ئ تەممۇزى (۲۰۰۲) دا رېكەفتناما پاراستنا سەرچەم كرىكارىن كوچبەر ۋ ئەندامىن خىزانىن وان ئىمزا كرىە. كو ئەو زى دان پىدانەكا گرنگە ب ۋى مافى كوچبەران دقئت بەھتە پاراستن.

مەرج نىنە كوچبەر ژ ۋەلاتەكى بچىتە ۋەلاتەكى دى، بەلكى رەنگە ژ جەھكى ۋەلاتى خۇ بچىتە جەھكى دى دەھمان ۋەلات دا، جوداھى دناف بەرا پەنابەر ۋ كوچبەرى نافخۇ، كوچبەرى نافخۇ ژايەكى ۋەلاتى خۇ دچىتە لايەكى دى، بەلى پەنابەر دقئت سنۆرى نىف دەولەتتى ۋەلاتى خۇ ب بەزىنىت. گەلەك جاران كوچبەر ۋەكى پەنابەرى يە، ژبەر ترسا شەروشوران يان ژناف برنا رەگەزى يان تەپەسەرىا ئايىنى يان برسايە تىى درەقئت.

خەملاندننن سالا (۲۰۰۲) ھەبۇونا (۱۷۵)ملىون كوچبەران د دونىايى دا راگەھاندىە، ئەو زى ژ (۲,۸٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى نە كو نھو ب (۶,۳) مىليار مەرۋقان دخەملىنن. نزيكى (۱۰,۴) مىليون پەنابەر زى ددونيائيى دا ھەنە، ئانكو خۇ ژ (۰,۱۷٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى دەت. نھو ژمارا كوچبەرىن نافخۇيى زى خۇ ژ (۲۵,۸) مىليون كەسان ددەت، ئانكو ژ (۰,۴٪) ئاكنجىين دونىايى يە.

پرانى يا پەنابەر ۋ كوچبەرىن نافخۇ د ھەردو كىشۋەرىن ئاسيا ۋ ئەفريقيا دانە كو ھەردو پېكشە (۹,۲) مىليون پەنابەر ۋ (۱۸,۱) مىليون كوچبەرى نافخۇيى ب خۇقەگرتىنە.

راھینان

- مافى پەنابەرىي چييه؟
- پەنابەر كييه؟
- چەند جۇرپن پەنابەران ھەنە؟
- نھو پەنابەرى بوويه گرافتا دونيايى يان نە؟
- تە كەسەكى پەنابەر ھەيە؟
- ئەگەر ھەبىت ئەگەرئ پەنابەريا وى دزانى؟
- ژ وان ئەوئن تو دنياسى ھەمى ئەون ئەوئن ژ ترسا گيانى خۇ رەقىنە يان ئەگەرئن دى ھەنە بۇ رەقىنا وان؟
- تو دىيژى ھەر كەسانەكى سياسى ژ ترسا گيانى خۇ برەقىت.
- ئەرى تۆگەھشتيە بارەكى وەسا ھزرا پەنابەرىي تە كرىبىت؟
- ھەمى ئەوئن وەلاتين خۇ بجھ دھيلن، ب پەنابەر دزانن؟
- ئەگەر نە، چ جورە وەلاتەكى بجھيلانەكا دى ھەيە؟
- ئەگەر بارەكى نە ئاسايى د وەلاتەكى دا بەيتە گۇرى، ئيك وەكى ھەمى ئاكنجيين وى وەلاتى، نە ئارامى يا وەلاتى وى پال دايە كو برەقىت، جۇرى پەنابەريا كەسەكى وەسا چيە؟
- مەر جە كۆچبەر ژ وەلاتەكى بجيتە وەلاتەكى دى؟

پينچ: مافى بدهستقه ئينانا پله و پايله يان:

هه مى كهسا، ل دويڧ ياسا و ريئىمايىن وهلاتى خۇ و شيان و ليهاىتنيىن خۇ بۇ وەرگرتنا پله و پايله يان، ومافى ههفرىككرنى ههيه و نابيت رهگهز، توخم، نهته وه، ئايىن، زمان، رهنڭ يان هزرو بير د وەرگرتنا پله و پايىن راگه هاندى دا رپىگربن. مرؤف ل ههر جههكى و ب ههر زمانهكى و ول ههر نهته وهيهكى وب ههر رهنڭهكى ههبيت و خۇدانى ههر بيروبا وهريهكى بيت، وهك مرؤف مافى وەرگرتنا كارين گونجاي و دشىانين وى دا بيت. زىدهتر ژ وى ژى دسيسته مى ديموكراسيدا پهيرو كرىه. د وهلاتهكى دا بۇ ههر پۇستهكى دياركرى كهسانهك ل سهر بنه مايىن ههر پيشه رهكى بهيتته دانان، ژبلى ههفه وهلاتى بۇونى و نهو مهرچين ياسايىن پيدفى دوى كهسى دا ههبن پيشلكرنهكا ديار و ئاشكهرايا مافى مرؤفيه، چونكى نه وهكهفه يى دئينيته گۆرى... ناچىبيت پله و پايله وەرگرتن ب هزر و بيرين پهيوه نديين كهسانهكى قه د گريدياي بن كو خۇدان دهسته هلات بن، چونكى نهگهر وهسابيت ژ لايهكى جوداهى دناف بهرا مرؤفاندا دهينه كرن و ژلايهكى دى قه پالدا نا خه لكهكى بۇ چوونا دناف حزب و رپىكخراوين دهسته هلاتدار، كو نهو ژى پيشلكاريه كا بهندى (۱۲۰) يى ژجارناما جيهانى يا مافى مرؤفى يه: ۱- ههر كهسهكى مافى ئازادى و پشكداربۇونى د كۆمه ل و دهستهك و تاقمين ئاشتى خۇازدا ههيه. ۲- نابيت چ كهسهك پهستان ليبهيتته كرن بجيته دناف ريژين كۆمه لهكى دا.

چهند بهنده كين ديين جارناما جيهانى يا مافى مرؤفى گرنگى بقى لايهنى دايه. ((ههر كهسهك بيى جوداهى مافى موچى وهكهفه د كارهكى وهكى ئيك دا ههيه)) نهقه ژى برگى دووى يه يى بهندى (۲۳) يى، برگى ئيكى يى بهندى (۲۱) ژى دبىژيت: ((ههر كهسهكى وهكهفه يى يا مافى وەرگرتنا كارو فهرومانبه ريپن گشتى د وهلاتى خۇدا ههيه)). كو نهوژى هه مان مهرهم قه دگريت... ب شيوهكى گشتى، نابيت پله و پايله، ژبه ر ههر جۆره پهيوه ندى يا كهسى ب دهسته هلاتى قه، د چهند كهسين دياريكرى دا پياوان بكهن.

پاهينان

- ئەرئ شاره زاييى ب مەرجهكى سەرەكى يى د هه فركيكرنا وەرگرتنا پۆستهكى دياركرى دادن؟

- ((هر كه سهكى مافى كاركرنى و نازادى يا ههلبزارتنا كارى ل بن سيبه را گه لهك مەرچين رهوا و ماقويل دا ههيه، ههروهسا مافى پاراستنى، ژ بيكرى ههيه)). ئهفه دهقى برگا ئيكي بهندى (٢٤) ئ ژ جارناما جيهانى يا مافى مروقى يه. ئهو دهقى مافى بدهستقه ئينانا پله و پايه يان فه دگريت؟ روونبكه.

شەش: مافى گەلان ژ دياركرنا چاره نقيسى و مافى كيّمه نه تهوان:

پشتى دروست بؤونا دهولهتا نه تهوهي^(١)، كيّشا كه مينه يان ب ريكه فتن يان ب زؤرى ب دهولهت كه دياركرى فه گرّيدابيت، سهرهلداى. جوداهيكرن دناقبه را مروقىن ئيك دهولهت دا، ههستى نه وهكهفه يى ژ لايى كه مينى فه دهيتته گؤرى وەلى دكهن، ژبلى مروقايهتى يا خو هزرى ژ رەسه نه تيا خو وئەگەرین جوداهيا خو بكهت وب وئ زورداريى و سته مكارى و تهپه سهرى رازى نه بت كو لى دهيتته كرن... لهورا پشتى شەرى جيهانى يى دووى، پيكوله كا باش بؤ چاره سهركرنا كيّشه يين كيّم نه تهوان كرىه، كار ژى كرىه، د چارچوقى دهولهتەكى دا بناقى سهروره يا دهولهتى ئهف كيّشه يه پشت گوهد نه ئيخستيه كو ههر چه نده هيشتا ئهشكه نجه دان و تهپه سهركرن، هندەكا ب كيّشه يه كا ناخخويى ل فه له مدياه. وان نه قيت چ لايه نهك مايى خو ل كارى نه ئاسايى يا دهسته لاتدارين زال دهست بكهت. تهپه سهرى يا وان كه مينه يان ژلايى دهسته لاتداران فه، ململانیه كا خوينا وى ئينا گؤرى. ههر ئه وى ژى وهكرىه گرنگى ب مافى چاره نقيسى گەلان بهيتەدان.

---

(١) دهولهتا نه تهوه: پشتى ژناف جوونا رژيما دهره به گايهتى يى و شكهستنا دهسه لاتا كه نيسى، چندهها دهولهت ل ئه وورؤيا لسهر بنه مايين نه تهوايهتى دروست بؤوينه، وهك: نه مسا، ئيتاليا، فهرمنسا، فان جؤره دهولهتان ههتا ئهفرؤ دريژى ههيه.

مەرهم ژ مافى چاره نقيسى پەيداكرنا بياڤه كى ئازادى يا ملله تى يە بۇ پىكئىنانا قەبارەكى سىياسى و ياساى و ئابۇرى و كۆمەلایەتى و رهوشەنبىرى و كلتۇرى، ل چارچوقى دوله تاكا سەربەخۇ، يان دناف دوله ته كا دياركرى دابىت..

چەندىن راگەھاندىن ژفى بياڤى قە دەرکه فتینه ((ژوانان راگەھاندىن وىلسن، پىشتى شەرى جیهانى يى ئىكى، ئەلمانىا ب مەرج خۇ بدەستقە بەردا، ل (۱۹۱۸/۱۱/۵) دا وىلسن پەيمان دا، وىلايەت تىن ئىكگر تىيىن ئەمريكا وه قەپەيمانىن وى ب پىشنيارىن ئەلمانىا رازى بىن.

ل گۇتارا چار بەشىن سەرەككىيىن ولسنى ل سالا (۱۹۱۸) دىيژىت:-

((نابىت چ جورىن پىشكدارىه كى هەبىت. و چ زىانەك ب ئەگەرى سزادانى قە هەبىت نابىت خەلكى ل رى يا كونفرانسه كى نىف دوله تى قە ژ دەستەلاتە كى بدەنە دەستەلاتە كا دى. دڤىت رىز ل حەزىن وان يىن نىشتمانى بهيتە گرتن، دڤىت ملله ت رازىبىن ب وان دەستەلاتىن ب سەردا دهينه سەپاندىن. چونكى مافى چاره نقيسى زارافەكى بى رامان نينه)).

راگەھاندىن ئەتلەسى ((رۆز فلت))ى سەرۆكى وىلايەت تىن ئىكگر تىن ئەمريكا و سەرۆك وهزىرىن بەرىتانىا وىنستون چەرچل، سالا (۱۹۴۱) برىارەكا هەڤىشك دەرئىخست كو تىدا ئەو پرەنسىپىن وان ئاشكرا كرىن كو ئەف دو دوله ته پىشتى ژنابرن رژىما نازى ل ئەلمانىا بۇ ب دەست قەئىنانا جیهانەكا ئاشتى خۇاز برىار بۇو بهينه ب جەئىنان، ئەف پرەنسىپە ژى پىكها ت بۇون ژ:

---

(۱) رۆز فلت: (۱۸۸۲ - ۱۹۴۵) سەرۆكى سىيى و دووى يى ئەمريكا يە (۱۹۲۳ - ۱۹۴۵). رۆلەكى گرنگ د جەنگى جیهانىيى دووى دا دىت.

(۱) چار نازادىيىن بىنەرەتتى: نازادبۇون ژ برسى، ژ ترسى، نازادىا بىرورا و دەربرىنى و نازادىا ئايىنى.

(۲) ب دەستقە ئىنانا مافى چارە نقىس د گشت مەسەلەين سەرەكىدا.

(۳) مافى گشت گەلان بۇ ھەلبىزارتا جۇرئ وئى حكومەتتى كو وان بۇ دارشتنا شىوئ ژيانا خۇ پىدقى پى ھەيە.

(۴) نازادىا بازىرگانى و پىكشەكار كرنا ئابۇرى دناقبەرا سەر جەم نەتەواندا.

(۵) ئاشتى و سلامەتتى بۇ گشت دەولەتان.

(۶) نازادىا ھاتن و چوونا پاپۇران دناف دەريان دا.

(۷) دەست بەردان بكار ئىنانا چەكى د دامەزاندنا سىستەمى تەناھىيى و سلامەتتا

ھەردەم و پامالينا چەكى ژوان نەتەوان كو ئاشتىي دئىخنە دمەترسىدا. بۇ ھەمان

مەرەم (ويلىسن) ى ژى ل جەنگى ئىكىي جىھانى (۱۴) خال ئىخستەنە بەرچاف.

بەلى چ ھىزىن سەربازى و ياسايى ل پشت نەبۇو بۇ بجھىنانا قان برىاران.

پشتى دامەزاندنا رىكخراوا نەتەوھىيىن ئىكگرتى، قى رىكخراوى بۇ

بەدەستقە ئىنانا چارەنقىسان رەوايى دا خەباتا گەلان، بەلى زلھىزىن دونيايى

ھىجەتتىن جورا و جۇر ئىنان دا ئاستەنگان بىخنە د رىيا وەرگرتنا وان مافا و ژناقبەرن

و نەھىلانا شۆرەشىن نازادىخۇازدا.

بۇ چارەسەر كرنا كىشا گەلان و كىم نەتەوا ژى رىكخراو نەتەوھىيىن ئىكگرتى

چەندىن برىار دەرئىخستەن، وەكى برىارىن (۱۸۰۳) يا كۆمەلا گشتى، كول (۱۴/۱۲/۱۹۶۲)

دەرگەفتى، يا تايبەت بوو مافى وەلاتان بۇ مفا وەرگرتن ژ سامانىن خۇيىن سىروشتى،

برىارا (۱۵۱۴) يا كۆمەلا گشتى ل سالا (۱۹۶۰) يا تايبەت ب سەربەخۇبونا گەلان و

وەلاتىن ل بن دەست كو ب برىارا (ژناقبەرن ئىمپىريالىزىمى) يا بەرنىاسە. تىدا مافى

چارەنقىسى گەلان ب جۇرەكى دياركرىە كو. نازادانە بشىن پىگەھەكى موكومى

سىياسى دروست بكەن و گەشەپىدانى ب ئابۇورى خۇ بدەن و مافى كۆمەلايەتى و

رەوشەنبىرى دەستەبەر بكەن.

بريارا (۲۹۵۵) يا كۆمەل گشتى ل ساللا (۱۹۷۲) يا تايبەت بۇ ب رەوادانا خەباتا چەكدارى يا گەلان بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس.

ئەفان بريارا سىياسەتا داگىركنى ب ھەمى شىۋەيىن ويۋە قەدەغەكر وئىخستە دىناڧ خانا تاوانىدا و رەوايى ژى دا خەباتى بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس:-

۱- ھەر گەلەكى مافى دياركرنا چارەنقىسى خۇ ھەيە ول دىڧ وى مافى بۇ ھەيە ب ئازادى بريارى ل سەر قەبارى سىياسىي خۇ بدەت و ب ئازادانە دريژىي ب پىشقەچوونا ئابۋورى و كۆمەلەيەتى و روشەنبىرى بدەت.

۲- ھەر گەلەك بۇ ب دەستقەئىنانا ئارمانچىن خۇيىن تايبەت، دىيىت ب ئازادى رەڧتارى دگەل سامان و داھاتى خۇيى سىروشتى بىكەت، بى كو ژ چ پىگريەكى بېتە لادان يا كو ژ ھەڧكاريا ئابۋورى دەولەتان پەيدادىيەت ول سەر بنەمايى مفايىن ھەڧشەك دامەزرايە و نابىت ب ھىچ شىۋەكى چ گەل ژ ھۇيىن تايبەتيىن خۇ يىن ژيانى بى بەھربىيەت. ئەقە دەقى بەندى ئىكى يە يا بەلىنا نىڧ دەولەتى يا تايبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى، كو ب بريارەكا كۆمەل گشتى، باومرى پىدايە... .

ل دويڧ ئەڧا سەرى بۇ مە ئاشكەرا دبىت كو ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس رەوايە و نابىت ب مەسەلەكا نافخۇيى دانن ود چارچوقى سەرورەيا دەولەتەكىدا سەح كەتى، بەلى مەسەلەكا نىڧ دەولەتييە ول كونگرى دەولەتتىن بى لايەن د ساللا ۱۹۶۴ز دا، كو ل قاھىرەيا پايتەختى مسرى گرىدايوو، دان پىدان ب رەوايىا خەبات و تىكوشانا گەلىن بن دەست دا و نوينەرئىن بزاڧىن وان ژى ب نوينەرئىن گەلىن وان دانان. ول كونگرى جەزائىرى ل ساللا (۱۹۷۲) ز ژى دا ب ھەمان شىۋە ئەڧ كار دووبارە كرىە. ھەر د وئ سالىدا، كۆمەل گشتى يا نەتەۋەيىن ئىگرتى ب بريارا (۲۰۱۳) ئ رەوايىا بزاڧ و خەباتا گەلان راگەھاند كو دژى داگىركەران و دەسلاتتىن بىانيان و رژىمىن رەگەز پەرسى خەبات دكر.

پاھینان

- ئەرئ ئەو كۈنگرو بىر يارپن دەر بارەى مافى چارەنقىس دەر كەفتىن، ب كرىارئ

چ كارىگەر يا خۇ ھەبۇو؟

- ئەرئ چارەنقىس گە لان د كىژ خانا مافىن مروقىدا خۇ دىبىنتە قە؟

- ئەرئ جوداھى ھەيە دناقبەرا مافىن كىم نەتەوان و مافىن گە لان؟

تەۋەرى دوۋى

ماڧىن ئابوۋرى و روشنبىرى و كۆمەلآيه تى:

ب وئ چەندئ دەينە نياسين كو بتنى ب ياسايى ناھينە دەستەبەر كرن، بەلى پىدقى ب بارەكى ئابوۋرىي گونجاي ھەنە دا ئەركى دەولەتى و دام و دەرگەھين وئ دەستەبەر بكت وئىك رخەسلەتىن وئ زى ب تايبەتى ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى ئەون كۆ ماڧى (پىدانى يە) وئەو كۆمەلە ماڧن كو بشيۋەكى گشتى ھەنە وراستەوخۇ ب زيان و زيارئ و پىشقەچوونا مرۇقى قە دگرىداينە ود ئاستى جىھانى زى دا گرنگىيەكا تايبەت پىدايە درىكا گریدانا كونگرين گەشەپىدانا مرۇقى و گریدانا پەيمان و رىكەفتنامان كو گرنگترين ژوان پەيمان ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و روشنبىرى يە كول سالآ (۱۹۶۶) ز ژلايى رىكخراوا نەتەۋەيىن ئىگرى پەسەندكرىە كو دقئت بۇ سەرچەم مرۇفان بى جوداھيا زمانى و، رەگەز، بنەجھا نەتەۋەيى، بىروباۋەر، ئايىن، دەستەبەركەن يا كو ئارمانچ ژئ خوشگوزەرانىا گشتى يە دجقاكى ديموكراتى دا.

گرنگترين ئەو ماڧ پىكھاتىنە ژ:

۱- دان پىدان ب ماڧى كاركرنى درىكا پەيداكرنا زەمىنا كاركرنى كۆ مرۇڧ ب خۇب ئازادانە ھەلبىژىريت، ئەركى دەولەتى بەرھەڧكرنا بەرنامى مەشق پى كرنى و ئاراستەكرن و دابىنكرنا ئامراز و ئاميرين تەكنىكى و پىشەيى و دارشتنا سىياسەتەكا گونجاي كو گەشەپىدانا ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و رەۋشەنبىرى لى پەيداىبىت.

۲- دابىنكرنا مەرجين دادپەرۋەرىي بۇ كارى ۋەك كرىا گونجاي، مەرجى كاركرنى بۇ پاراستنا گيان وساخلەمىي، دەلىڧا كاركرنى، بىھنقەدان ددەمى كارى دا.

۳- مافى پىكھاتنى و ئەندام بۇونى ل سەندىكا و ۆيىخراوان ب شىوھكى، ببىتە پالدرەكى بھىز بۇ دەستەبەرگىن و پاراستنا بەرژەۋەندىيىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى و رەۋشەنبىرى.

۴- پىدقى يە پاراستن و ھارىكارىكرنا خىزانى بۇ ۋى پىقھەرى بت كو يەكەيەكا كۆمەلەيتىيە و بنىاتى جىكاكى يە ژ ھەمى لايان قە، ژوانا ئاستى ژيارا گونجاي، دابىنكرنا خۇپاراستنان بۇ دايكى، دابىن كرنا خوارن و جلو بەرگان...ھتد.

۵- دابىنكرن و پاراستن و جافدىريا نوشدارى، كىمكرنا رېژا مرنا كۆرپە يان (الجىن) باشكرنا بارى ساخلەمىي و خۇپاراستنا ژ نەخۇشيا، رىگرتن دىلەلەقبۇونا وان دا.

۶- مافى تاكە كەسى بۇ پەرۋەردە و فىركرنى.

۷- مافى تاكە كەسى بۇ پىشكدارىي دژيانا روشنبىرى و مفا ۋەرگرتن ژ پىشكەفتنىن زانستى و پاراستنا شاكارا (الروائع) ئەدەبى و زانستى و ھونەرى و داھىنانان و بەرژەۋەندىيىن مادى و مەعنەۋى.

۸- ئازادىيا مولكدارى بۇ مرۇقى و بكارنىنانا ۋى ب شىوھكى ۋەسا كو ل ياساۋ دەستوراندا بھىتە دياركرن.

ئەف مافىن ل خارى چەند مافەكىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى و روشنبىرى نە:

۱ - دابىنكرنا كۆمەلەيتى و ژيانا گونجاي:

دابىنكرنا كۆمەلەيتى، ھارىكارىيەكا يان موۋچەيەكى ھەيئەتە، بۇ وان كەسان دھىتە دان، يىن كو ژبەر ھەر ئەگەرەكى بيت نەشىن كارىكەن و شىانين پەيداكرنا ژيارى بۇ خۇ ۋمال و زارۋكىن خۇنىنە. ئاستى باشى ژيارى و مافى ھەبۇونا دابىنكرنا كۆمەلەيتى، و ھەر رىكەفتنامەكا تايبەت ب مافىن ئابۇورى و روشنبىرى و كۆمەلەيتى چارسەرنەكرىيە، بەلكى

بەندى (۲۲) ئاينى جارىناما جىيەنى يا مافى مەرۋى زى ل فى لايى قە دىيىت:

ھەر كەسەكى ئەندام دىناڭ جىفاكىدا مافى دابىنكرنا كۆمەلەيتى ھەيە، كو درىكا داھاتى مىللەت و ھارىكاريا نىڭ دەولەتى ول دىف ياسا و دەستوورى، داھاتى ھەر دەولەتەكى دىيىت مافىن ئابۇرى و كۆمەلەيتى و پەرودەيى يىن كو پىدقى نە بۇ سەرفىرازا وى و گەشەكرنا ئازادانە بۇ كەسايەتيا وى بىيەنە دابىن كرن! بەندى (۲۵) يى قى جارىنامى دىيىت: ۱- ھەر كەسەكى مافى ژيانەكا گونجاي ھەيە كو تىرا پاراستنا ساخلەميا وى و ژيارا وى و خىزانا وى بىكەت ئەو زى خوارن و جل و بەرگ و خانى و چاڭدىريا نوشدارى و خزمەتەن كۆمەلەيتى يىن پىدقىيىن وى زى قەدگرت. ديسان مافى دابىنكرنا ژيانى ھەيە ل دەمى بىكارىي و نەخۇشىي و پەكەفتىي و بى ژن و بى ژنىي و پىراتىي و ژدەستدانا ئامرازىن ژيانى ژبەر بارودۇخەكى دەرەكى كو ژدەرۋەي دەسلەتا مەرۋى يە. ۲- دايكان و زارۇكا مافى ھارىكارىي د چاڭدىريەكا تايبەت دا ھەيە و ھەمى زارۇك زى ئەگەر ب رىكا شەرى يان نە شەرى ژدايك بىن دىيىت ھەميا پاراستنا كۆمەلەيتى ھەبى! ل دىف ئەو ھەردو بەندىن سەرى، پىدقى يە ھەر كەسەك ژبەر ھەر ئەگەرەكى شيانين كارى نەبىت ل رىيا دابىن كرن كۆمەلەيتى قە ژيانا وى ب رادەكى وەسا بەيىتە مسۆگەركرن كو رىز گرتناوى نەيىتە كىمكرن.

دابىنكرنا كۆمەلەيتى و ژيانەكا گونجاي نىك ژ مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى نە، كو دىيىزنى بەرەبابا دووى (النسل الثانى) يا مافىن مەرۋى و ژ مافىن سەرەكى يىن مەرۋى نە ول ناهيەنە جوداكرن. ب زورى ب رامانا ياسايى پەيىقەكە ب مافى جفاكى د دادنن نەك تاكە كەسى. مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى ل دىف سروشتى، رامانا وى يا ياسايى پىگىرى بۇون، داخازكرن، ژ مافىن مەدەنى و سياسى دئىنە جوداكرن ئەو زى: **ئىك:** كۆمەكا مافانە ئىكسەر ب ئەنجام ناگەھىنن، بەلكى بەرە بەرە، چونكى ب جەئىنانا تەماميا وان پىدقى ب ب كارھىنانا داھاتەكى زورى بەردەست ھەيە،

چ ئەو داھات يى نافخۇيى يان دەولەتى بيت، ل ديف قى زى ب جھىنانا وئ پىدقى ب پىنگافىن ئىك ل دويىف ئىك ھەيە.

دوو: مافىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى پىشكداريەكا باش و كارىگەر يا دەولەتى بۇ پىدقى يە، خۇ ئەگەر بۇ ب دەستفەئىنانا مافىن مەدەنى و سياسى ب زورى پىدقى ب وئ بت، دەولەت چ تىشان ناكەت بۇ نموونە وەكى ئەشكەنجەدان ژبلى ژ ھىلانا دەولەتى ژ وئ چ تىشتىن دى نەقىت. بەلى بۇ نموونە مافىن پەرورەدئ و خواندى، پىدقى ب پىكول و داھاتەكى زۆر ھەيە، كو گەلەك لسەر دەولەتى گران دبىت ھەتا ب جھىبن، بۇ ب كارنىخستن وب دەستفەئىنانا مافىن ئابوورى و سياسى ژى، دقئىت راستەوخۇ سەرمايەو داھاتەكى تەمام بۇ بەيتە دابىنكرن.

ل دويىف ئەو ھەردوو بەندىن سەرەكى يىن جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى پىدقى يە دناف ھەر وەلاتەكىدا ل دويىف بارئ دارايى و چەوانيا ژيانا ھەفۋەلاتيان، ژيانەكا گونجاي بۇ ھەمى ھەفۋەلاتيىن خۇ بىنتە گۆرى. ھەتا ئەگەر ئەوى ھەفۋەلاتى شيانىن خزمەتى ژى نەبىت. دىشېن دەسەلاتدارىن وى وەلاتى ل دويىف داھاتى خۇ جۆرو رېژا وئ دابىنكرى دياربكەت. چ ل رېيا داھاتى سروشتيىن وى وەلاتى بيت يان وەرگرتنا باجى يان ھەر شيوہيەكى دى كو ب پەسەند بزانىت.

پاھىنان

- مەرەم ژ دابىنكرنا كۆمەلەيەتى چىيە؟
- بەرووبۆمى وەلاتى بۇ كىيە؟
- چىدبىت كەس ژوى بەربۆومى بەيتە بى بەھركرن؟
- مەرەم ژ ژيانا گونجاي چىيە؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ژبلى دابىنكرنا خوارنى و جلوبەرگان چىي دى دگەھىنت؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ھەر بۇ پىرو پەكفتيانە يان خەلكى دى ژى بخۇفە دگرت؟
- ئەگەر فەگرىت ئەو كى نە؟
- ئەرى دابىنكرنا كۆمەلەيەتى و چافدىريا كۆمەلەيەتى زارۆكىن نەشەرى ب خۇفە دگرىت؟

۲- مافى ژینگەھا پاقتر (ژینگەھا پاراستى):

ژینگەھ، ئىكە ژ بنەمايىن سەرەكى يىن ھەبوونى و پىدقى يە بۇ بەردەواميا ژيانى پارىزگارى لى بھىتە کرن وب پاقترى راگرن. ژینگەھ بۇ ھەميان وب مولكى مرؤفايەتیی ددانن و پشكا ھەر زىندەمورەكى تىدايە. لەورا مافى مەيە داخازا پاقتر راگرتنا وئ بکەين و نەھىلين ب شىوہكى نەريکوپىنک بۇ بەرژەوندیين وان کارگەھ و دەولەتان ب کاربەينن. ژینگەھ گشت ژیدەرین سروشتى قەدگريت. ئاف، ھەوا، ئاخ، داروبار، زىندەمور و ھەمی وان تستان ژى قەدگريت يىن کول سەر ئاخى و بن ئاخیدا ھەين". ھەر ئىک ژوانا ژیدەرەكى سەرەكى يى ژيانى يە و پيسبۆون وتیکدانا وان کارەكى خراب بۇ مرؤفايەتیی لى دکەشیت... قەدیتنا ژیدەرین وزە ((ھەلما ئافى، رەژيا بەرى، باریت، کارەبا، نەفت، ونەتۆم و..... ھتد)) وب کارئینانا وان د بۆارین جودا جودايین پيشەسازيیدا وپاشى ژى ل دروستکرنا چەكى وگەلەك جارن ژى پیکولین دەولەتین زلھیزین وی دەمی و نھو بۇ دەست بسەرداگرتنا وان دەقەرەن يىن ئىک يان چەند ژیدەرین وزى تیدانە بۆويە ئەگەرئ بەرپابوونا شەروشورین زۆر و دژوار وھەمی جورین چەكى تیدا ب کاردئینن. بېگومان ئەقەژى دبنە ئەگەرئ پيسبۆونا ژینگەھى. ئەقە ژبلى ب کارئینانەکا نارەوايا وان داروبارین ب بەرو بى بەرین دەقەرین جورا و جۆر، کو نەك ھەر جھین وان خەملاندبوون، بەلکى ھەقسەنگياوئ ژى د ناقبەرا ئەوان گازاندا ئینايە گۆرئ کو ھەر ئىک ب شىوہكى دخزمەتا ژینگەھى دايە. مرؤف ھەمی جورین مفای ژداروباران دبىنت، ژلايەكى قە مفای ژ بەرئ داروبارى و ژلايەكى دى ژى قە بۇ پاقتریا ژینگەھى و ئاف و ھەوايى پاقتر وب کارھینانا قەدو تايین وان د دەمی پىدقى دا. بەلى ل دەمی پەيداىبۆونا شەران سامانى وان ژلايى لايەنن شەرکەر قە دەينە سووتن. باشترين نموونا زىندى يا نيزیک ژى برين و پشت گوھاڤیتنا ئەو ھەمی داروبارین دەقەرین جودا جودايین عيراقى بۆو کو رژیما ئەوى دەمی يا عيراقى ب ھىجەتین جورا و جۆر پرايا وان برينە و ژناف برينە. ل ژپريا عيراقى ب دەھان ھزار دارخۆرمە برينە و ل کوردستانى ژى ھەرەوسا، چوونە سەر باخ و چاقدیریکرنا وان ژ خۇدانین وان قەدەغەکرن. کو بقی ژى ژبلى زيانا مالى يا خۇدانین وان، ھەقسەنگيا سروشتيا وئ ژینگەھى ژى پيسبۆو.

ئەو ئەگەر ئىن گىرگىن كارتىكر نەكا زۆر لىسەر پىسبوننا ئىنگەھى ھەين پىكھاتىنە ژ:
 زۆربوننا مەرۇف و پىشكەفتنا بازىرگانىي دىناقبەرا وەلاتاندا وەكرىيە ھاتن و چون و
 گەريان بوويىنە كارەكى رۇژانە وب ئەگەر ئى بكار ئىنانا " ترومبىل ، شەمەندەفر ، پاپۇران
 و فرۇكان.... ھتد"، كو ھەر ئىك پشكا خۇيا وزى بكار دىنن و ئىنگەھى پىس دكەت و ژ
 روويى ساخلىمىي شە زىانەكا زۆر ب گيانداران دگەھىنىت كو مەرۇف ئىك ژوانايە. د
 پىرانيا وەلاتىن جىھانا پىشكەفتى دا، پىسبوننا ئىنگەھى بوويە كىشەيەكا مەزن، بزاڧى
 دكەن دىناق باژىراندا كىمتر ترومبىل بكارىنن، سالانە رۇژەكى بۇ نەھاژوتنا ترومبىل
 تەرخان دكەن، باجا ترومبىلان زىدەدكەن، راوەستيانا ترومبىلان ل جەين تايىبەتىن
 واندا گران دكەن، ھاندانا خەلكى دكەن كو ھندى بشىن پايىسكلان دىناق باژىراندا
 بكارىنن، ھاتن و چونا ترومبىلان دىناقبەرا باژىراندا قەدەغەبكەن.

رۇژانە، ھەر خىزانەك خۇ ژبەرمايك و پىساتىيىن مالا خۇ، خۇ رزگار دكەن. وەكى دزانن،
 باژىرقانى وان بەرمايكان خرقەدكەت ول جەھەكى دوىرى باژىرى، يان دىسۆزىت يان كوم
 دكەت و پاشى ئەو ژى دىبىتە كىشەيەكا دى يا پىسكۇرنا ئىنگەھى.. ددەمى سوتنىدا، دىبىت
 گەلەك تىشت دىناقباين، سوتنا وان تىشتىن خراب ژى پەيدادىن وزيانەكا مەزن ب ساخلىمىي
 دگەھىنىت. لەورا ھندەك وەلات، د پشكا پاڧىزا ئىنگەھى يا باژىرقانىا باژىراندا، بى
 بەرامبەر سىندۇقان بىسەر خىزاناندا دابەش دكەن و رىنمايان ددەنى، ھەتا ئەو تىشتىن ژ
 ئەنجامى سوتاندنىدا جورە غازەكا ژھراوى و ترىسناك ژى دەرەكەڧىت، بىكەنە دوان
 سىندۇقاندا و رۇژەكى ژى بۇ كومىرنا وان دىاردكەن، ھەتا بىجورەكى ژناق بىبەن و زىانى
 نەگەھىنن، ئەو بەرمايكىن دى ژى كو دىشىن جارەكا دى بكارىنن و مفايى ژى وەربىگىر
 جودا دكەن و دوبارە پىشتى چىكرنا وان بكار دىنن، ھندەك وەلاتىن لىسەر دەريايان
 بەرمايكىن پىسىن خۇ دىھاڧىنە ددەريايى دا و ئەو ژى زىانەكا مەزن ب گياندارىن دىناق
 دەريايى دا دگەھىنن. كارگەھىن پىشەسازى، ژىلى وى غازا د ھەوايى دا بەلەڧەدكەن،
 ژىناقبىرنا بەرمايكىن وان ژى، بۇيە گىرڧتەكا مەزن و پىدڧى يە كار بۇ بىيەتە كىر.

هەبوونا کارگەهان نۆزىك باژىر و باژىرك و گوندان، زيانەكا مەزن ب ئاكنجىيىن دەقەرئ دگەهينيت.

يا ژ ئەفەين سەرى ھەميان گرنگتر، ئەو کارگەھەين كو د بياقئ ئەتۆمى و كيميا گەرى و ھندەك تەشتەين ژ وان بابەتاندا كاردەكن، نھو بەرمايەكەين ئەفان كارگەهان بووينە كەشەيەكا مەزنا مرؤفايەتيى و چەندەين رەكخراو و پارتەين پاريزەرەين كەسكاتىيى بۇ رەگرتن ژ ھەبوونا وان جۆرە كارگەهان پەيدا بوون. پارتا كەسك د پەرانيا وەلاتەين ئەورۇپى دا ھەنە وب توندى بەرامبەر وان كارگەھ و ھوكومەتان دراوستن كو بەرمايەكەين ترسانكەين كارگەھەين خۇ دئەخنە دبن ئەردى يان دھاقيەنە دەرياياندا.

لايى مەژى، پەشتى سەيرانى بەرمايەكەين خۇ بىيى كۆمكرن د جەھەن گەشت و گۆزارى دا بچە دەيلن، جار ھەيە ئەگەر ژبەر ھەر ئەگەرەكى كرەكارەين گەيشى كوم دكەن ددەمى خۇدا نەگەھەن، پەشكەك ژ ئاكنجىيىن تاخان بىيى گوھى خۇ بدەنە كەسەكى گەيشى خۇ دھاقيەنە دكافلى تاخى خۇدا.

ژينگەھ پاريزى وەكو مافەكى مرؤفى، دگەل پەشكەفتەن جفاكى و پەيشەسازى سەرى خۇ ھەلدايە، گرنگى يەكا زۆر ھەيە، چونكى مەسەلەيەكە ھەمى مرؤفايەتيى قەدگريت. نھو گرنگىەكا زور پى دەن و ھندى وئەترە خەلك زەيدەتر پەشتەريا وئ دكەن... ئەرى تو بۇچى نابى يە ئىك ژوان پەشتەفانىكەران؟

پەھينان

- ژەيدەرەين پەيسكرنا ژينگەھى چەنە؟
- ئەرى د جەنگەين جەھانيدا بكارھاتەينە؟ ئەگەر بەرسفاتە بەلى يە، چەنە وكى بكارئەينايە؟
- چەكەين كوم كۆژ، پەشتى بكارئەينانا وان كارتەكرن لەسەر بەرەبابەين پەشەرۇژى دەمينيت؟

پشکا سیی

گرنگین پاراستنا مافین

مروقی دنا فخودا

گرنگیڻ پاراستنا مافین مروڦی د نافر خودا:

د هولهت ودهکو پیکهات و خودان که سایه تیه کا معنه وی دهسته لاتا ته کا گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا پهیره و دهکته، کو ب دهسته لاتا گشتی دهیته نیاسین، لدویف نایدلوژی و هرر و ریباژین سیاسی ب ریښه دچیت، کو نهفه زی ژ وده لاتا ته کی بؤ وده لاتا ته کی دی دهیته گوهورین ل څیرئ مافئ مروڦی دهکفیه بن کاریگه ریا وئ گوهورینئ ب جوره کی کو د وده لاتا ته کی دکتاتوری و دهسته لاتا ئیک که سی دا مافین مروڦی ب بهر فراهترین شیوه دهیته پیښلکرن، بهلئ د وده لات و سیستمی سیاسی دیموکراسی و دبن دهوله تا یاسای دا مافین مروڦی دچسپن نانکو لدهمی پیښلکارایاندا نه نجامدهر روی ب ږوی ب بهر پرسیاریا یاسای دبن. نه گهر دهسته لاتا گشتی زی دابهش بکهین ژ سی دهسته لاتین سهره کی پیښلکدهین (یاسادانان، بجهئینان، دادوهری) همر ئیک ژوانا راسته وخو ځوان نه راسته وخو ب بنه مایین مافئ مروڦی څه دگریدانه، ب وی پیښه ری مافئ مروڦی په یوه نندیین موکم دگهل دهسته لاتا یاسا دانانئ د (پهرله مانی) دا هه یه، چونکی وئ دهسته لاتئ شیانین ده ریخستن یان باشکرن یان هه لوه شاندا یاسای هه یه له ورا دشیت ب شیوه یه کی ژوان شیوان، یاسایا تیکه لی بنه مایین مافئ مروڦی بکهت. له ورا ل پرانیا په یمان نامه و ریکه فتنین دبیافئ مافئ مروڦی دا، بهنده کی تایبهت هه یه، به حسی چاکسازین یاسا و گونجاندنا وان دگهل بنه مایین مافئ مروڦی دهکته، چونکی مافئ مروڦی و یاسا دویه کیڼ پیښه دگریداینه.

ههر دوی چارچوڅه یی دا، پرانیا روی ب رویوونا دناڅه را مافئ مروڦی ودهسته لاتا جهجه کرنیدا رهنکغه دهتهفه، وئ دهسته لاتئ ب ریکا دام و دهزگه هیڼ جودا یاسا و دهسته لاتین گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا دسپینیت، له ورا لبن نه بؤنا چهندين پیښه رو چافدیږی، سنور دانان بؤ نهفه دهسته لاتئ ریخوښکرنا پیښلکاری بؤ مافین مروڦی په یدا دهکته، کو نهو زی د دو بیافین سهره کی دا پیښه گریډهت (تاکه

كەس بەرامبەر تاكە كەس) و (دەستەلاتا گشتى بەرامبەر تاكە كەس)، بى بى
 پېقەرى كۈ بىنەمايىن مافى مەرۋى دىياساى بىن، د دەمى پېشلىكرنىدا ل ھەر دوو
 بارودۇخاندا دىقەت دادگەھ و دەستەلاتا دادوھرى ئەرگى پاراستن و ھەگەراندنا
 مافان بى ستويى خۇفە بگريت، لدەمى تاكە كەسەك دەست دريژى بگەتە سەر
 مافى تاكە كەسەكى دى، ژ ياساى دەردكەفەيت، ئەگەر دەستەلاتا گشتى ژى مافى
 مەرۋى تاكە كەسى يان بى كوم پېشلى بگەت، زىدەتر دەستەلاتا خۇ بىكاردىنىت و
 بى ھەمان شىۋە ژ ياساى لادەت.

مافىن مەرۋى، ياساى پاراستنا دادوھرى بۇ دابىن دگەت، لەورا دىقەت دەستەلاتا
 دادوھرى يا سەربەخۇبەيت و سەرۋەريا ياساى بپارىزىت و مافى پەنابىرنا بەر
 دادگەھى بۇ ھەمى مەرۋان يا پاراستى بىت، بى جوداھىكرن دناقبەرا واند، ئەقجا
 ئەو جوداھىكرن ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت، وەكى ل پەيمانناما مافىن مەدەنى و
 سىياسىيىن ل ساللا ۱۹۶۶ داھاتى (ھەمى مەرۋ، بەرامبەرى دادگەھى وەك ھەقن و
 مافى ھەر كەسەكى يە لدەمى كېشەيەك ھەبىت، چ كېشا وى يا سزادانى بىت يان
 مەدەنى، دىقەت كېشا وى ژ لايى دادگەھەكا تايبەتمەندا سەربەخۇفە و بشىۋەيەكى
 دادپەرۋەرەنە بىنىت). دىشەن مافى مەرۋى بى وان پېقەرەن بىنەرەتى بىناسىن كۈ
 مەرۋ بى ھەبوونا وان بى سەرفەرازى ناژىت. مەرۋقايەتى بىناغى ئازادىي و
 دادوھرى و ئاشتىي يە، رېزگرتنا مافىن مەرۋى ژى رىخۇشكرنە بۇ پېشلىخستنا
 تەماما كەسايەتيا تاكە كەسى و كۈمى.

رەھ و رىشالىن مافى مەرۋى، ژوى خەباتا نەقەقەتيايا مەرۋقايەتىي قە ھاتىنە،
 كۈ دسەرانسەرى جىھانىدا، بۇ ئازادىي و وەك ھەقىي كرىە، ژوى ھەول و بزاقا
 مەرۋقايەتىي ژى قە كۈ ژ زىدەرىن جۇراوچۇر و فەلسەفى و ئايىنىن جودا بۇ مايىنە.
 ئەو ماف ژى ل چەندىن سۇز نامىن نىف دەولەتتىن مافى مەرۋى قە رېزكرىنە، كۈ
 گرنگىرىن ژوان جارى ناما جىھانى يا مافى مەرۋقە يە.

پاراستنا مافى مرۇقى، ئىكە ژ گرنگترين بنه مايىن ئىمناھيا نافخۇ، ئەو ژى ب باوەريا تەمام ب بنه مايىن سەرەكى. ل ھەر كىرئ بىت، مافى مرۇقى ب راستى يى پاراستى بىت، ئەو جھ دى يى ئىمىن و بەرەف پىشكەفتنى فە جىت. ھەر كەس و رەفتارىن خۇ د قابەرەھەكى دياركريد دزانىت و ژى دەرناكەفیت كەس ب ئەگەرئ (رەنگى، ئايىن، نەتەو، نەش، ھزروبىر يان ھەر تىشتەكى دى) جودا نەكەت و ھەست ب كىم و كاسيا نەكەت و ب ریزگرتن تەماشەى مرۇقىن دى بکەت، ئەو ژى پالەدرەكە بۇ بجئینانا ئەركىن مرۇقایەتیى دناف جفاكى دا. ب بەروفاژى، ل وان جھین مافین مرۇقى تىدا پىشگوه ھافیتی و ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت جوداھى ھەبىت، ئەفە(نە ئىمناھى، ترس، رەف و تىكدان) دى خەلكى فەگريت و ھەردەم دى بەرەف پاشكەفتن و كارساتان بەت و پىشیللا تەماما یاسایى ژى دى كەت. كەس ریزى ل مافى كەسى دى ناگريت دجھئینانا ئەركى ژى دا كىمتر خەمى دى يا زالبىت. بقی ژى نە ئىمناھیەكا تەمام دى پەیدابىت. ژمارەكا بەرچاف ژ دەولەتان د یاسا و دستورین خۇدا گرنگى یەكا تەمام ب (۲۰) بەندین جارناما جیھانى یا مافین مرۇقى دایە، كو پىشتى جەنگى دووی یى جیھانى، نەتەوھەین ئىكگرتى راگەھاندی یە، ئەو جەنگى كو نىزىكى شىست ملیوڭ كەسان تىدا گیانى خۇ ژ دەستدای و پرانىا وەلاتین ئەورۇپا زیانەكا مەزن فى كەفت ویرانكرن. ھەر وان زیانین زۆر ژى وەل ئەورۇپا كر، ل قۇناغین پىشتى جەنگى ب شیوہیەكى باشتەر خۇ ب پاراستنا مافین مرۇقى فە گریدەت و بپاریزیت.

ل ئەورۇپا، ب تاییبەتى ل ئەورۇپا روژنافا، ب دەھان رىكخراو بۇ بەرەفانىكرن ژ مافین مرۇقى ھاتنە دامەزراندن و پرانىا ئاكنجىيان لدویف دەنگى بانگەوازا وان چوون. وان رىكخراوین جیھانى جھى دیارى خۇو گرت و بەیانناما سالانە حسیبا تەمام بۇ دكر، ھەر ھەفوەلاتیەكى ژى پىشیلكارى دوى بەیاننامى دا ھەبىت ئەفە بۇ ھندى شیوازى خۇ ژوى بارودوخى بگوھوریت و تۆمارا مافین مرۇقى ب پاقزى راگريت، گفاشتنا تەمام دئىخستە سەر.

ھەر دەولەتەك، شارستانى و پېشكەفتنا وئى پاراستنا مافى مرۇقى قە گرېدايە، چەند مافىن ھەقۇەلەتتەن خۇ راگرىت ھىند ياسا د ولەتتە واندە دى سەرورەر بىت وكىم كىشە بن، بەروفاژى ژى راستە. چونكى پېشلىكرنا مافى مرۇقى، نە وەك ھەقىى و نە ئىمناھىي و بى باوەرىي پەيدا دكەت. پاراستنا مافى مرۇقى ھۆيەكى سەرەكى يە كو ب راستى مرۇف خۇ ب مرۇف بزانىت. جارناما جىھانى يا مافى مرۇقى، كو تىكرىا ھەر (۳۰) بەندىن وئى بەرھەنلىكرنە ژ مافىن تاكە كەسى، ئەگەرەكى گرنكى پىكشە ھەلگرتن و رىزگرتنە ژ بىرورا و بۆچون و پىرۆزىيىن ئىك و دو، دوىركەفتنە ژ دوژمناتىي و پىكدادانى. ھەر دەولەتەك ژى پرانىا بەندىن قان مافان بىاريزىت، دى بىتە جەي باوەرىا ھەقۇەلەتتەن خۇ و دەولەتتەن دى و خۇل رىزىن پېشلىا رىزلىگرتىيان بىنىت.

راھىنان

- دبىت ولەتەك بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى لىبەدەت و بەلى گرتن و ئەشكەنجەدان ب حەزا بەرپىران بىت؟
- دبىت ھەر پارتەكا سىياسى ب رىكا توند و تىژىي دەستەلەتتە بدەست خۇقە بىنىت و بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى ژى لىبەدەت؟
- سەپاندنا حزبىەتتە ب زورى، چەوا دەھەلسەنگىنى؟ ژ وى روىي قە بەرسقا خۇروون بکە.
- دەستەلەتدار، مافى مرۇقى ددەن يان ماف ژ بنەرەتدا ھەنە؟
- دجفاكى دا پىدقى يە ھەر كەسەكى فىرى مافىن وى بکەن؟
- لدەمى مافى كەسەكى دەيتە پېشلىكرن دقەت پەنايى بۇ كىژ دەزگايى بىتە؟

پشکا چاری

ب نیقده وله تی بوونا مافی

مروقی

تەۋەرى ئىكى

گرنگى يا مافى مروقى د پەيوەندىيىن نىقەدەولەتيدا :

دەۋەرۇدا، لژىر كىمبونى دەستەھلاتا دىكتاتورى قەبۇلغا جەڭچان وبەيىزبونى (تەۋرۇما) دىموكراسىيى و پىشكەفتى تەكنولۇجىيا و دەركەفتى چەندىن رىكخراۋىن نىقەدەولەتى تايىبەت ب مافى مروقى و مروقاىەتئى قە، وەكو رىكخراۋا لىبۇرىنا نىقەدەولەتى، رىكخراۋا جافدىرىكرنا مافى مروقى د دونىايى دا، فەرنەسا نازاد، خاچا سۇر و رىكخراۋىن جەڭچا مەدەنى ودامەزاندنا رىكخراۋىن ھەرىمى وبەرتەنگ بۇونا تىگەھى سەرۋەرىا دەولەتى، مافى مروقى د ئاستى نىقەدەولەتيدا رۇزانە د پىشكەفتى و گەشەكرنىدايە. مافى مروقى بوۋىە پىقەرەكى گرنگى پەيوەندىيىن نىقەدەولەتى. ئەو دەولەتتىن جورەك ژ جۇران مافى مروقى تىدا دەينە پىشلىكرن و رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و ھەرىمى پىشلىكارىيىن وان دئىخەنە بەرچاڭ، داخازا باشكرنا رەۋشا مافى مروقى ژى دكەن. وەكى دىيژن جىھانا ئەفرۇ يا بوۋىە گوندەك و كۆمەكا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى يىن وەسا دەركەفتى نە، تەكنولۇجىيايا پىشكەفتىا ئەفرۇ بۇ شەرمزاركرنا وان دەولەتان بكار ئىنايە كو گوھدارىا مروقى و مروقاىەتئى ناكەن و كورسىك و دەستەھلاتا خۇ لسەر ھەمى تىشتان داناىە. نەو، ژلايەكى قە ب رىكا گفاشتنا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و كۆمەل و رىكخراۋىن سىياسىيىن دەولەتان و جەماۋەرى وەلاتى، ژلايەكى دى ژى قە ب زوى بسەر ئافكەفتى و ئاشكەرابوونا راستىيىن قەشارتىيىن وان، وان دەولەتان شەرمزار دكەن.

چەوساندنا گەلەكى، ژلايى دەستەھلاتدارىن وئ دەولەتئىقە، ئەو ژى ب بكارئىنانا توندو تىژىا زور، توندو تىژىەك كو رىزگرتن نەبوو بىنەمايىن جارناما جىھانى يا مافى مروقى و نەبۇچ ژوان سۆزنامىن نىقەدەولەتى دگرىت و بەرھنگارىن خۇب شىۋەيەكى زر نە مروقانە ژناف دىبەن، دبارودۇخەكى وەسادا، پىدقى يە پەنايى بۇ جەڭچا نىقەدەولەتى بىبەن وئەو ژى ب رىكا ئەنجومەنى ئاسايشا نىقەدەولەتى، بۇ راكرتنا وى جۇرى زوردارىيى، رەۋايى ب دەست تىۋەردانا كاروبارىن نافخۇيا دەولەتان بىدەت، ب تايىبەتى دژى رژىمىن وان گەلان كو ب رىكەكا نەرەۋا و سەربازى ھاتىن و بوو سەپاندنا خۇ ژى زمانى

ژنازار و ئەشكەنجەدان و تەپەسەر كرنى چ دى نزانن... ھەر وى چەندى ژى رىك ب نەتەوھەين يەكگرتى دا، د كوچرەوا (مەشەختبونا) سالا ۱۹۹۱ يا گەلى كورد بريارا ۶۸۸، بۇ پاراستنا مافى مرؤفى ل عىراقى ب گشتى وكوردستانى ب تايبەتى دەر بىخيت، دەر كەفتنا ئەفى بريارى بۆويه دەستپىكا دەستپوھردانا نەتەوھەين ئىكگرتى د كارو بارين وان دەولەتان ئەوين كو ب شيوەكى بەرفرەھ مافى ھەفوەلاتيەن خۇ پيشيل دكرن. ئەفەبوو دچارچووقى ئەقان گوھورينا دا نەتەوھەين ئىكگرتى، ب مەرەما راگرتنا قان پيشيلكارين ل سومال و يوگسلافيا و كوسوفو رويدان. ل ھەواروان بچيت.

گوھورينا پرنسپا دەستپوھرنەدانى ل كاروبارين دەولەتان كو د ميساقى نەتەوھەين ئىكگرتى دا چەسپاند بوو، بۇ دەستپوھردانى ل دەمى پيشيلكرنا مافى مرؤفى، ب دەستكەفتىەكى گرنكى خەباتى يە ل بىخەمەت چەسپاندنا ھەمى مافين مرؤفى، گرنكترين گوھورين نيف دەولەتى دەيتە دانان، كو دبیتە رىگرەك ل بەردەم دەستەلاتا بى سنوريا رژيمن ديكتاتورى، ئەف رژیمە بەراھىكى ب ساناهى و ب ھىجەتا دەستپوھر نەدانا د كاروبارين ناوفخۇيىن واندا، مافين مرؤفى ب شيوەكى بەرفرەھ پيشيل دكرن.

راھينان

- ئايا نەتەوھەين ئىكگرتى دشين رى ل وان پيشيلكارين دژى ب مافى مرؤفى دەيتە كرن بگريت؟ چاوا؟

- رىكخراوين مافى مرؤفى دشين ب ھىزى، رىكى ل پيشيلكاريان بگرن.

- گەلەك جارانا مەگوھ لى دبیت كو رژیمەكا دياركرى پىگير نابيت ب ياسايين نيف دەولەتى پيدفى يە سزا بدەت، ھەتا رەوشا خۇ ژ وى لايقە باش بکەت، ئەرى تو دشى لايەنەكى ژ وى جۆرى دەستنيشان بکەى؟

- گوھورينا پرنسپا دەستپوھرنەدانى د كاروبارين نافخۇدا بۇ دەستپوھردانى چەوا ھەدلسەنگينى؟

- دەمەكى زورە تورکيا پىكولا چوونا ناف ئىكەتيا ئەورۇپا دکەت، بەلى ھەتا نھۆ نەھاتىە وەرگرتن، گرنكترين ئەگەرین وەرنەگرتنا وى چنە؟

تەۋەرى دوۋى

رېڭخراۋىن مافى مرقۇى:

ل ۋەلاتىن كافلىرى ب ئاگرى جەنگى ھاتىنە سۈت، چەندىن رېڭخراۋ ب مەرەما چافدىرى كرنا مافى مرقۇى و نەھىلن كارەساتىن ھەردوۋ جەنگىن جىھانى جارەكا دى دوۋبارە نەبنەقە ھاتنە دامەزراندن رېڭخراۋان ب شىۋەكى گشتى دكەنە دوۋ پشك:

۱- رېڭخراۋىن نىشەدەولەتى يىن نە حكومى: ئەقان رېڭخراۋان دەستى ھارىكارىي بۇ ھەمى جىھانى ھافىتىنە. و د پىرانيا دەولەتىن جىھانى دا، چ ب ئاشكرا و چ ب نەپنى، نوپنەرپن خۇ ھەنە و لدويف ھەمى جۇرپن پېشلىكارىيەكى دگەرن كو دبنە ئەگەرى دەرەفتن ژ بنەمايىن مافى مرقۇى خەلكەكى زور ل دەۋرۋبەرپن وان كوم بوۋىنە. زىدەبارى قى كو سالانە، راپۇرتان سەبارەت ب پېشلىكارىيىن مافى مرقۇى ئامادە و بەلاڧ دكەن. د ھەمان دەم ژى دا بۇ ئاگەھداركرنا خەلكى ل مافىن وان چەندىن پەرتوۋك ونامىلكىن ب بەھا ل بىفپىن جۇراجۇر راگەھاندن و چاپ و بەلاڧەكرن، قى چەندى ژى ھىشارىي دناڧ خەلكى دا بەلاڧ بكەن راپورتىن وان ژى ل ئاستى نىڧ دەولەتى دەنگ قەدانەكا باش ھەيە. (رېڭخراۋا لىبۇرپنا نىڧ دەولەتى - ئەمنستى ئىنتەر-ناشىنال) كو بارەگەھى وئ يى سەرەكى ل برىتانىايە، (رېڭخراۋا چافدىرىا مافى مرقۇى- ھىومان رايىت وچ) كو بەشەكى وئ ژى بۇ چافدىرىا پېشلىكارىيىن دەقەرا رۇژھەلاتا ناڧەراست ھەيە ب ناڧى (مىدل ئىست وچ) و بارەگايى وى ژى ل ئەمىركايە. (رېڭخراۋا فەرەنسا ئازاد-فرانس لىبەرتى) بارەگايى وئ ل فەرەنساىە.

۲- رېڭخراۋىن نە حكومى يىن دەقەرى: ئەڧ رېڭخراۋە زىدەتر دەقەرىنە و چافدىرىا وان پېشلىكارىيان دكەن كول جەھەكى يان دەولەتەكا دىاركرى دا روۋى دەن. ھندەك ژ حكومەتىن پېشلىكار، ب مەرەما خاپاندنا جىھانى رېڭخراۋىن ب قى جۇرى د ۋەلاتىن خۇدا دادمەزىرىنن و كەسىن

دېنه بهرپرس، گو د ئاستى پېشلىكارىيىن حكوومهتتىن خۇدا بېدەنگدىن، باشتىرىن
نمۇونەزى ل سەرھان رېكخراوان رېكخراوا مافى مرۇقى يا عىراقى ل سەردەمى
بەعسىيان و ھەفكويىيىن وئ بەلى مەرج نىنە ھەمى رېكخراوئىن حكوومى و دەقەرى
ژ وى جۇرى بن، بەلكى ھندەك ژوان رۆلەكى باش يى ھەى ل ھەردوو بياقئىن
ئاگەھداركرن وھشياركرنا خەلكى ل مافىن وان و دەستنىشانكرنا پېشلىكارىيىن وان.

۳- رېكخراوئىن نافخوئىيىن نە حكوومى:

ئەوان رېكخراوان قە دگريت د چارچوقى ئىك دەولەتدا، سەربخۇ ژ حكوومەتى
كارى دكەن، پىرانيا وان پەيوەندى دگەل رېكخراوئىن نە حكوومى يىن جىھانى و
دەقەرى ھەنە و ھندەك جاران ژى د ئىك تۇرا كاركرنى دا دېن.

كارى رېكخراوئىن نافخوئىيىن ژلايى ياسايى قە دەيتە رېكخستن كۇب ياسايا كۆمەل و
رېكخراوان دەيتە نياسىن، ئەف ياسايە ژ دەولەتەكى بۇ دەولەتەكا دى جودايە،
چەند دەولەت ژى يا ديموكراتى بىت ھند ژى ياسايا وئ يا قەكرىە و كارساناھى
دبىت بۇ دروست كرن و كاركرنا رېكخراوان و بەروشاژى چەند دەولەت يا
دىكتاتورى بىت ھند ياسايا وئ دى رېگربىت ل بەرامبەر كارى رېكخراوان دا،
ھندەك جاران ژى ھەر رېكى نادەت بۇ دروست بۇونا وان بىتنى ئەو نەبن كو
دروستكەرئ دەولەتى ب خۇ بن.

رېكخراوئىن نافخوئىيىن نە حكوومى رۆلەكى مەزن ھەيە ل پېشقەبرنا جقاكى
مەدەنى و چەسپاندنا پىرەنسىپا مافى مرۇقى و دياركرنا ئەوان پېشلىكارىيان يىن
دەستەھلات ئەنجام دەت لەورا كۆمەل گشتى يا نەتەوئىن ئىكگرتى د بىرھاتنا
پېنجى سالان يا جارانما جىھانى يا مافىن مرۇقى دا بىريارەك پەسەندكر تىدا
داخاز ژ حكوومەتتىن دەولەتان كر كارى زىدەتر ساناھى بكەن بۇ كارى رېكخراو و
ياسايىن وان ب جۇرەكى دارىژن رېگريى دروست نەكەن ل بەرامبەر وان.

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دھولەتې - ئەمنستې ئىنتەرناشنال

Amnesty International

بۇ پتر پوهنکرنا کارى رېځخراوېن نېف دھولەتې، رېځخراوا لېبېرېنا نېف دھولەتې - ئەمنستې ئىنتەر ناشنال - دى کەينە نموونه، هەتا ل جوړو ئەرک و چاوانيا کارى رېځخراوېن نېف دھولەتې تى بگههين.

نارمى رېځخراوا ئەمنستې ئىنتەرناشنال

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دھولەتې - ئەمنستې ئىنتەر ناشنال - رېځخراوہکا خو بهخشا جيهانيه بۇ وان کسانه کو داخازا مافى مرؤقى دکەن و کارى ژى بۇ پاراستنا وان مافان دکەن. ئەف رېځخراوہ بزافهکە، ل سەر ئاستى سەرجهم حکوومەت و وبيرورايېن سياسى و ئاييىنى يا سەربەخوۋيه. پشتهفانى و بەرهنگارى چ حکومەت و پژيمەکا سياسى ناکەت، ديسان پشتهفانى و بەرههنگاريا بيروباوهرين وان قوربانيان ژى ناکەت کو پيکولا پاراستنا مافين وان بۇ دکەت. ژبلى پاراستنهکا بيلايانه يا مافى مرؤقى، چ مەرهمەکا دى نينه، ئەف رېځخراوہ کارى بۇ کوم کرنا خەلکى چالاک و خوۋبهخش دکەت، ئەو کەسيىن بيۋهرامبەر پشکهکى ژ پيکول و دەمى خو بۇ وى ئەرکى تەرخان دکەن. ئەفى رېځخراوئ ژى د هەمى جھين جيهانى دا، تۆرهکا جوړاو جوړ ژئەندام ولايهنگرين خو ههيه. دوماهى

سەرژمىردا، نىزىكى مىليۇنەك و نىف ئەندام ولايەنگر و ھەقال دىدەتر ژ (۱۵۰) وەلاتاندا ھەنە و ئەندامىن وئ ھەلگىرىن ھەمى جۇرىن ھىزا رەوشەنبىرى و كۆمەلەيتى و جوداھىيەكا مەزن ژى دناقبەرا بىرو باوەرىن سىياسى و ئايىنى وان داھەيە، بەلى كارىن وان دا بۇ چىكرنا جىھانەكى كوتىدا ھەمى كەسان مافىن وان يىن مەرفاھەيتى دىپاراستى بن، ھىزو بۇچوونىن وان وەكى ئىكن. ئەقى رىكخراوى د نىزىكى (۱۰۰) وەلات و دەفەراندال قىن دانپىداى يىن خۇقەكرىنە، كىب ھىزان لاو و قوتابى و بىسۇر دىياقى مافى مەرفى دا كارى تىدا كەن.

رىكخراو خۇ دبىنىت د جىھانەكى داکو خەلك ب ھەمى مافىن مەرفى، ئەو مافىن ل جارىناما جىھانى يامافى مەرفى و پىقەرپى دى يىن مافى مەرفى يىن نىف دەولەتى داھاتىن پى خۇش بىن.

تەوەرئ سەرەكى يى خەباتا قى رىكخراوى دقان خالىن خارئ دا خۇقە دبىنتەقە:

- خەباتكرن بۇ دانانا رادەكى بۇ كوشتنا سىياسى و كارەستىن بى سەروشوپىكرنى.

- بەرھىنگارىا سزايى كوشتنى (سىدارەدان و گوللەبارانكرن) و ئەشكەنجەدانى و

ئەو تىشتىن دى كەت كول خاننا تەپەسەركرنا توندوتىژى دەيتە دانان.

- خەبات بۇ دەستەسەركرنا پىشلىكارىن مافى مەرفى و ھىنارتنا وان بۇ دادگەھان.

- پىكول بۇ ئازادكرنا زىندانىن ھىزو بىران، ئەو ژى ل دوىف ياسايا بىنەرەتى

يى رىكخراوى، ئەو كەسب ئەگەرئ ((بۇچوونەكا سىياسى، ئايىنى، يان ھەر

بۇچوونەكا دى كود وژدانا وان دا شىنبوويە، يان زمان، يان رەسەنى نەتەوھى

يان جفاكى، يان بارئ ئابوورى، يان ژدايكبۇون، يان ھەر تىشتەكى دى بەلاف

كرىن و توندوتىژى بكارئىنايە و داخاز بۇ بكارئىنانى نەكرىيت.

- پېكول بۇ دادگە ھكر نه كاب لەز و دادپەر و مرانا بۇ زیندانیان.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریین خراب کو بەرامبەر ب مافین کەلتوری و جفاکی و ئابووری دەینە کرن.
- پېكول بۇ رازیکرنا کۆمپانیا و دەزگەھین ئابووری ھەتا پاراستنا مافی مرؤفی بکەن وب چافەکی بلند تەماشەبکەن.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریان دکەت، کو دەزگەھ و کەسین ژ یاسایا دەولەتی دەر دکەشن کو دەولەت وەك پیدفی ب ئەرکی پاراستنا خەلکی خۆ نەرابیت.
- ھاریکاریا وان پەنابەران کو مەترسیە ب زفەر نە وەلاتین خۆ کو دویر نینە مافین وان یین بنەرەت تیدا بەینە پیشیلکرن.
- داخازی ژ حکومەتان دکەت ل دەمی شەری چەکدارنە، کەسی ب شیوہکی نە یاسایی نەکوژن.
- داخازی ژ گروپین چەکدار دکەت سنوورەکی بۇ پیشیلکاریین خۆ دابنن وەکی گرتنا خەلکی ل سەر ھزروبیران، ترساندنە خەلکی، ئەشکەنجەدان، کوشتنا نە یاسایی.
- خەبات کرن بۇ دانانا سنورەکی بۇ سەربازکرنا زارۆکان.
- ھاریکاری کرن دگەل ریکخراوین نە حکومی یین دی، ونەتەوین ئیگکرتی و ریکخراوین حکومی و دەولەتی و دەفەری، بۇ پیشتەفانیا مافین مرؤفی.
- مسوگەرکرنا چاقدیریا پەیوەندیین سەربازی و ئاسایش و پۆلیسیین نیف دەولەتی دپخەمەت پاراستنا مافی مرؤفی دا.
- ریکخستنا بەرنامەکی بۇ فیربوونا مافین مرؤفی و ھشیاریا زیدەتر ل وی بیافی.

ئەف رېڭخراۋە و سەرجهم رېڭخراۋىن ۋەك ۋى، فايلېن جودا جودا بۇ ھەر دەولەتەكى ژ دەولەتتېن دونياىي قەكرىنە و لژنەكا سەربەخۇ سەرىپەشتيا ھەر ئىك ژ وان فايلان دكەت و پرانیا بەرپرسىن فايلان نابن خەلكى وان ۋەلاتان بن، ھەتا بىلايەنى تىدا ب تەمامى بەيتە پاراستن.

راھىنان

- ئەو رېڭخراۋىن نىف دەولەتى ئەۋىن دىشېن دەستى وان دپاراستنا مافىن مرقۇقى دا ھەبىت كىشكن؟
- ئەرى رېڭخراۋىن مافى مرقۇقى چەكى ب كاردىنن بۇ رېگرتنان ل پىشلىكارىن مافى مرقۇقى؟
- رېڭخراۋىن حكومى و دەقەرى ب چ رىك دىشېن خۇ بسەپىنن و جەئ باۋەرىا ھافۋەلاتىن ۋەلاتى خۇبن؟
- چ رېڭخراۋەكا دى يا نىف دەولەتى تە گوھ لى بوۋىە ب كورتى بەحسى ۋى بۇ ھەقالىن خۇيىن خۇيىندكار بكة.

ژیدەر

- ١- جارناما جيهانا يا مافين مروفي.
- ٢- اللجنة الدولية للصليب الاحمر/ الملحقات ((الپروتوكولان)) الاضافيان الى اتفاقيات جنيف المعقود في ١٢ آب / ١٩٤٩ / جنيف - ١٩٧٧ .
- ٣- حقوقنا مجموعة أنشطة و تدريبات/ منظمة العفو الدولية المجموعات الفلسطينية.
- ٤- الشريعة الدولية لحقوق الانسان صادرة عن مركز حقوق الانسان في الامم المتحدة في جنيف مايس ١٩٤٥ ترجمة الى اللغة الكوردية من النص العربي المعتمد لدى الامم المتحدة. نشر في كوردستان في حزيران / ٢٠٠٠ ألهة المنفذة للمشروع: (American society For Kurds-ASK)
الجهة المولة: (The Natianal Endowment For Democracy - NED)
اسم المطبعة: مطبعة التربية - أربيل
- ٥- سهرتايهك بو تيگهيشتنى ههلبزاردن/ محهمهد خو رشيد توفيق - ههولير ٢٠٠٣.
- ٦- ((دمنگى مروفي)) گوفارمكا ومرزيه يا ريكرخوا مافي مروفي يه ل كوردستانى ژماره ٤ ي ژفستانا ٢٠٠٣ / ٢٠٠٤.
- ٧- للاجئين حقوق: منظمة العفو الدولية ((ئهمنستى ئينتهرناشنال)).
- ٨- دهستپيك بو: مافهكانى مروفي له كوردستان - عيراق د. صلاح محمد عزيز.

Handwriting practice lines consisting of 18 horizontal dashed blue lines.